

Polla, Belo; Slivka, Michal; Vallašek, Adrián

K problematike výskumu hrádkov a hradov na Slovensku

Archaeologia historica. 1981, vol. 6, iss. [1], pp. 361-405

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139362>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K problematike výskumu hrádkov a hradov na Slovensku

B. POLLA — M. SLIVKA — A. VALLAŠEK

Už na začiatku nášho príspevku považujeme za potrebné zdôrazniť, že zo sústavy opevnených sídlisk venujeme pozornosť iba dvom typom, a to stredovekým hradom a hrádkom. Nepovažujeme za potrebné zaoberať sa v referáte so staršími hradiskami, ale ani s mladšími tzv. panskými sídlami — dvorcami (Nemešany-Zalužany, Poltár, Svinica). Robíme to preto, že výskum hradisk, nie je náplňou stredovekej archeológie. Slovanským hradiskám sa venujú „slovanisti“ — slovanskí archeológovia. Panskými dvorcami sa v príspevku nezaoberáme preto, že na Slovensku na panských dvorcoch prebiehal výskum v podstate na uvedených lokalitách (Polla 1962; Hrubec 1967; Čaplovič 1979). Ďalej vylučujeme zo skupiny hrádkov pevnostky typu Sobôtka, Chmeľov, Nižný Tvarožec, Gajary, Krnča a podobné, ako aj objekty signalaizačného charakteru tzv. hlásky — vartovky (Jelšavská Toplica). Rovnako sme vypustili i tzv. kráľovské dvorce — curia regis —, ktoré sa v zachovaných písomných prameňoch objavujú už od 11. storočia (napr. Plášťovce, Dvory nad Žitavou, Hrhov a iné — Kučera 1974, podľa indexu). Podľa nás tieto objekty nepatria medzi hrádky. Za hrádky považujeme menšie opevnené sidla drobnej vidieckej šľachty nachádzajúce sa v extravidelane buď na prirodzenej alebo umelé vytvorennej vyvýšenine; nechýbajú však ani nížinné, tzv. vodné hrádky. Do tejto skupiny možno tiež radiť i také objekty, ktoré boli spravidla drevene a mali výlučne vojensko-strážnu funkciu (typ — motte). Stávalo sa sice, že dostavovaním a prístavbami sa niektoré z nich zmenili v hrady, avšak v prevažnej väčšine boli zničené a zanikli bez stopy.

V príspevku sme sa rozhodli zosumarizovať naše poznatky k problematike takých hradov a hrádkov na Slovensku, na ktorých prebiehali archeologické výskumy. Správne je konštatovanie, že v nedávnej minulosti sa výskumom hradov a hrádkov venovala veľmi malá pozornosť (Habovštiak 1975, 429) a že až v posledných troch decéniah možno pozorovať intenzívnu a cielavedomú výskumnú prácu na našich stredovekých hradoch (Fiala-Habovštiak-Štefanovičová, 1975), ktorá donáša mnohé nové a závažné poznatky, ktorá opravuje a dopĺňa poznatky starších, menovite vlastivedných, pracovníkov a bádateľov o slovenských stredovekých hradoch a hrádkoch, na ktoré poukážeme nižšie.

Vo všeobecnosti platí, že hrady a hrádky sa i na Slovensku stavali na geograficky výhodných polohách, že mnohé z nich boli postavené na starších fortifikačných, ale i hospodársky dôležitých centrách — na miestach prehistorických a včasnohistorických hradísk.

Presne určiť počiatky výstavby stredovekých hradov a hrádkov na Slovensku nie je možné jednoznačne. Dá sa iba predpokladať, že počiatky ich výstavby možno klásiť v ojedinelých prípadoch na rozhranie 11.—12. storočia. Avšak k intenzívnej výstavbe hradov ako i k prípadnej prestavbe starších

spomenutých fortifikačných zariadení dochádza na Slovensku až po tatárskom vpáde, po rokoch 1241–1242 (Fügedi 1971). Vtedy vzniká celá sústava hradov. Stavia ich už nielen panovník, ale dovoľuje stavať hrady aj niektorým šľachticom, prípadne vysokým cirkevným hodnostárom. A tým, nevdojak, sa ich prvotná funkcia ochrany celistvosti štátneho územia mení, stráca sa a z hradov čisto obranných, vznikajú administratívne a hospodárske centrá a sídla zeme-pánov s najpotrebnejším služobníctvom. Často sa stavajú aj miestom odporu proti samému panovníkovi (Janšák 1961, 34). V jednom i druhom prípade sú symbolom vykorisťovacieho systému i napriek tomu, že sú výsledkom poddanskej práce a dielom poddaného ľudu. Správne je konštatovanie Š. Janšáka, že „stredoveký hrad bol hospodárskym i administratívnym centrom, z ktorého sa riadila poddanská robota všetkých k nemu priľahlých obci“ (tamže). Rozkvet a intenzívna výstavba hradov a hrádkov spadá teda do 13. a 14. storočia (Fügedi 1971).

Súmrak nad hradmi začína sa ukazovať už v druhej polovici 15. storočia. Zapríčinili to medzi iným aj búrlivé vojenské udalosti 15. storočia ako aj hospodársko-spoločenské zmeny. Už v druhej polovici 15. storočia vydáva v Uhorsku panovník príkaz zbúrať niektoré hrady, aby sa ony nemohli stať sídlom „rebelov“.

V priebehu 16. storočia, v dobe zvýšeného tureckého nebezpečenstva, sa však hrady, na podnet cisárského dvora, opäť upravujú a prestavujú v pevnosti. Ba, v niektorých regiónoch južného Slovenska, stavajú sa aj nové opevnenia. Mnoho z hradov sa upravujú v duchu najmodernejších staviteľských poznatkov vtedajšej doby pod dozorom cisárskeho dvora, i pod vedením najmä talianskych staviteľov. Po porázke Turkov, keď panovník, ale i zemepán prestali mať záujem o hrady, z ktorých veľká časť bola už v zmysle nariadenia Leopolda I. z r. 1711 rozrumenaná, začínajú si ich buď prestavovať v pohodlnejšie sídla, buď vo zvýšenej miere pokračujú vo výstavbe nových vekusu doby primejanejších sídiel — kaštieľov a hrady ponechávajú svojmu osudu (Polla 1980).

A práve spustnuté, vyhorené a rozrumenané hrady ako aj ich zvyšky podnieili historikov, historikov umenia i mnohých vlastivedných pracovníkov a v posledných desaťročiach nášho storočia aj archeológov k výskumu a k ich záchranie. Záujem o záchranu, ale i o výskum uvedených pamiatok možno bádať a vystopovať už od čias M. Bela, ktorého 300-té výročie narodenia pripadne na rok 1984 (VČ 29, 1980, s. 126–130). Bel mimoriadnu pozornosť venoval stredovekým hradom v svojich *Noticiách* (Bel 1735–1742, *passim*).

Vychádzame z našich doterajších poznatkov a konštatujeme, že celé bádanie a záujem o tieto kultúrne pamiatky môžeme v podstate zaradiť do štyroch časových úsekov.

Prvé obdobie je obdobie osvietenské až po šesťdesiate roky 19. storočia. Okrem spomenutého M. Bela v staršom období venovali pozornosť hradom a hrádkom J. M. Korabinský (1786), A. Mednyanszky (1826), J. Melzer (1822), K. Generisch (1804–1087), L. Bartholomeides (1806), E. Stárek (1856) a mnoho ďalších, ktorých pre krátkosť času nemôžeme uvádzať. Vyvrcholením požiadaviek za záchranu pamiatok a teda aj hradov a hrádkov v tomto prvom, nami vymedzenom, období treba považovať siedmy zjazd uhorských lekárov a prírodrovedcov v Košiciach v dňoch 9.–17. augusta 1846. Tu na návrh košického rodáka dr. I. Henszlmannu sa zrodila myšlienka zákonnej ochrany pamiatok. Pravda, pre rušné revolučné roky myšlienka sa nemohla realizovať. Roku 1850 viedenský cisársky dvor založil K. u. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, ktorá začala svoju činnosť roku 1853. Vzhľadom na to, že jej činnosť sa vzťahovala na územie celej rakúskej ríše, usilovala sa mať svoje orgány i na Slovensku (Jankovič 1971, 129). Jej

výsledky neboli také, aké mali byť. Príčinu treba vidieť v politických a hospodárskych pomeroch, ktoré boli v Uhorsku v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch minulého storočia. Predsa však v tom období začína sa už ukazovať intenzívnejšia snaha o historické i grafické zachytenie stavov jednotlivých hradov. V novinách „Vasárnapi ujság“ sú zverejňované články o hradoch, ktoré sú doplnované grafickými vyobrazeniami, ktoré často sú vzácnejšie, ako samo „historické“ spracovanie. Z autorov, ktorí v tomto období venujú svoju pozornosť hradom a hrádkom, treba uviesť aspoň niektorých z celej plejády. Sú to: G. Zombory (1859), A. Ipolyi (1959), V. Myskovszky (1836, 1869) a mnohí iní. Objavujú sa vo väčšej miere i články o slovenských hradoch od slovenských vzdelancov, ako boli napr. F. V. Sasinek (1871), P. Jedlička (1866), J. Kerekeš (1867), J. Kovalčík (1870) a ďalší.

Druhé, už účinnejšie, obdobie sa ukazuje až po roku 1872. Vtedy vznikla Uhorská dočasná pamiatková komisia (Magyarország Müemlékek Idéglenes Bizottsága), ktorá vydávala aj svoj samostatný časopis. V ňom je mnoho zaujímavých informácií aj o slovenských hradoch (Jankovič 1973, 136—152). Toto obdobie trvá vlastne až do vzniku I. Československej republiky — do roku 1918. S touto komisiou pracovali nadšenci aj zo Slovenska, ako boli B. Majláth, statkár a služný Liptovskej župy, J. Ellenbogen-Könyöki, profesor reálky v Bratislave, V. Myskovszky, profesor reálky v Košiciach, F. V. Sasinek, tajomník Matice slovenskej v Turč. Sv. Martine, P. Still, farár v Levoči, J. Vajdovszky, profesor a farár v Spišských Vlachoch, J. Kachelman, mestský radca v Banskej Štiavnici a mnoho iných. (Jankovič 1971, 129). Spoločnosť vyzvala k spolupráci aj slovenských dejateľov okrem spomenutého Sasínka aj V. Paulinyho-Tótha, podpredsedu Matice slovenskej a Andreja Kmeťa, ktorému sa roku 1893 podarilo založiť Slovenskú muzeálnu spoločnosť (Matula 1963, 131). Z tých rokov je známy aj Sasínek: „Návod k zbieraniu, skúmaniu a opisaniu starožitnosti“, ktorý uverejnil v Národných novinách v č. 86 z roku 1872. Sasínek vypracoval tento dotazník podľa oficiálneho dotazníka, ktorý pre Uhorskú spoločnosť vypravoval I. Henszlmann, len ho Sasínek upravil a prispôsobil slovenským pomerom. Sasínek v tomto dotazníku nabádal Slovákov k záchrane všetkých hmotných kultúrnych pamiatok, lebo „žriedla dejín nie sú len v písomných, lež i v nepísomných pamiatkach uložené“. A ďalej konštatuje, že „reskejší život na poli histórie (dejepisu) pritiahol za sebou i pohyby na poli archeológie (starožitnopise)“.

Z tohto obdobia treba zvlášť vyzdvihnuť dokumentárne kresby V. Myskovského, ktoré uverejňoval v rôznych vtedajších časopisoch. Myskovského kresebná dokumentácia je pri mnohých hradoch dnes už jedinečná a nenahraditeľná. Ani ostatná spisba nezaostávala. Registrujeme už mnohé publikácie, štúdie a články, v ktorých sa autori snažia podať i celkový obraz o uhorských a teda aj o slovenských hradoch. Neuspokojujú sa iba písaným slovom, ale práce sú už doplnované kresebným, ba aj fotografickým materiálom. Objavujú sa aj pôdorysy niektorých hradov a ich geometrické a výškopisné zamerania. Zo všeobecných prác zaslúžia si pozornosť práce B. Czobora (1877), F. Pestyho (1882), J. Neudecka (1880), J. Ellenbogena-Könyökiho (1905), E. Soósa (1912). Objavujú sa však i štúdie a samostatné práce venované jednotlivým hradom, ako sú práce spomínaného Myszkovského (1869, 1880, 1889, 1905 a pod.), J. Hradského (1884, 1885), F. Svábyho (1886), J. Bála (1914) a mnoho iných. Nechýbajú tu opäť ani práce slovenských vzdelancov, ktorí slovenským hradom a hrádkom začínajú venovať zvýšenú pozornosť. Sú to M. Chrastek (1864), S. Tomášik, ktorý jednak z dovtedy publikovaných prameňov ako i na základe vlastných terénnych prieskumov, podal sumarizujúci prehľad o hrádkoch v oblasti Gemere (1872, 1883), F. V. Sasinek (1908), A. Lombardini

(1884 a—c), M. Matunák (1889, 1904), Š. Hýroš (1875, 1876). J. Botto (1900, 1901) a mnoho iných (Pisoň 1977, 9). Možno povedať, že starší slovenskí vzdelanci sa snažili podať predovšetkým dejiny toho-ktorého hradu a hrádku na základe dostupných písomných prameňov. Pri svojich štúdiach zohľadňovali nie len ľudovú trádiciu a povesti, ale boli medzi nimi už aj takí, ktorí svoje poznatky dopĺňovali i vlastným prieskumom v teréne a objavovali nie-jeden hrádok, z ktorého sa už nezachovali ani stopy. Takým výskumníkom v teréne bol napr. známy slovenský botanik J. L. Holuby (1887, 1922), ktorý za vyše 40-ročného svojho pôsobenia v Zemianskom Podhradí venoval pozornosť opevneným útvaram na okolí a objavil ostrožné hrádky v polohe „Bašta“ a „Martákova Skala“, ktoré opísal a z ktorých získal terénnymi prácam nielen keramický, ale i kovo-vý materiál. Ten roku 1882 venoval J. E. Könyökemu pri spoločnej obhliadke niektorých lokalít (Holuby, 1887, 1898). V stredoslovenskej oblasti sa prieskumnej činnosti venovali P. Križko (Slovenské Pravno, Rakša a iné) a P. Socháň (Socháň 1893), ďalej J. Petrikovich, ktorý roku 1902 uskutočnil nevelký výskum v Bystricke (Martin), v polohe Hrádok (Petrikovich 1903). Podobný výskum uskutočnil v roku 1909 regionálny historik J. Slávik-Neresnický v katastri Pliešoviec (Zvolen) v polohe Veľký Rimaň. Nájdené ostrohy datujú hrádok do 12.—15. storočia (Neresnický 1910). V oblasti Liptova ich stopoval a niektoré aj situačne zameral J. Mihálik (Lipt. Hrádok, Podtureň; Mihálik, 1891, 1889), ale hlavne už spomenutý J. Neudeck, býv. dôstojník rakúskej armády, ktorý bol pravdepodobne vyslaný na terénny prieskum Liptova pre výstavbu košicko-bohumínskej železnice v r. 1871 (Neudeck 1880). Jeho publikované náčrtky hrádkov sú na patričnej odbornej úrovni a dodnes majú svoju hodnotu. Oblasti východného Slovenska venovali sa prieskumným prácam už spomenutý J. Mihálik, ktorý objavil aj Obišovský hrádok (Mihálik 1895) a F. Nagy-Pogrányi, ktorý prvý zameral a vypublikoval aj akademickú rekonštrukciu hrádku pri Herľanoch (Pogrányi-Nagy 1929).

Celé toto obdobie možno u všetkých bádateľov charakterizovať ako snahu podať čo najvernejší historický obraz o tom-ktorom hrade. Treba pritom poukázať i na to, že slovenskí dejatelia publikovali svoje články poväčšine v tedažších slovenských časopisoch, ale nechýbajú, ako sme uviedli, ani samostatné monografické práce, mezi ktoré treba zaradiť spomenutú Hýrošovu monografiu o Likavskom hrade už z roku 1876. Sme presvedčení, že po zostavení bibliografie o jednotlivých hradoch, ako pre hrady z východného Slovenska zostavil J. Repčák (1975), zistíme, že najmä v tom druhom období záujem slovenských vzdelancov neobchádzal ani stredoveké hrady i keď z hľadiska národnej kultúry bolo to obdobie veľmi nepriaznivé pre slovenskú kultúru a pre slovenský vedecký a literárny život vôbec.

Pre dejiny archeologického bádania na hradoch na Slovensku je to obdobie, v ktorom sa uskutočnil jeden z prvých archeologických výskumov na Devínskom hrade, ktorý viedol J. Zavadil a na ktorý nadviazal moravský bádateľ I. L. Červinka. Patrí medzi prvých, ktorí sa profesionálne venoval archeologickému výskumu. Je známe, že I. L. Červinka svojou pracou Děvin a Velehrad (Kroměříž 1902), ktorú napísal ešte iba na základe písomných prameňov a na základe vlastnej interpretácie Fuldských análov, popudil proti sebe niektorých vtedajších bádateľov z Čiech, do takej mieri, že niektorí z nich písali proti nemu aj panflety. Archeologický výskum Červinkov na Devíne z r. 1911 možno považovať za prvé lastovičku archeologických výskumov na našich stredovekých hradoch vôbec (Červinka 1914). Jeho pričinením založila sa „Komise pro historicko-archeologický výskum Děvína při Moravském archeologickém klubu v Brně“. Komisia si dala meno „Děvín“. Úlohy

komisie sa skonkretizovali na jej zasadní roku 1913. Vtedy komisia sa uznesla a vytýčila tieto úlohy:

- a) realizovať výskum na devínskych hradiskách a v najbližšom okolí — vykopané pamiatky chrániť a sústrediť v miestnom múzeu, zabrániť, aby nepovolaní ľudia kopali a pamiatky rozkrádali;
- b) založiť archív, týkajúci sa velehradskej-devínskej otázky, zbierať všetky správy historické, mapy, obrazy, ktoré sa vzťahujú na uvedenú otázku;
- c) založiť múzeum, ktoré malo byť predbežne umiestnené v Devínskej Novej Vsi vo vile dr. J. Zavadila;
- d) pripraviť veľkú monografiu o Devíne.

Uviedli sme tento poznatok preto, že je jasným dokladom, že na začiatku 20. storočia sa už začína čítať budúce obdobie, ktoré bude k hradom — pamätníkom našej histórie — prajnejsie, že začínajú sa už čítať aj počiatky archeologických výskumov na našich hradoch.

Záverom k tomuto obdobiu vymedzenému rokmi 1872 a 1918 nemožno nespomenúť, že na konci 19. a na začiatku 20. storočia boli vydané i monografie jednotlivých uhorských žúp (Magyarország vármegyei és városai) v ktorých pozornosť sa venovala okrem iného aj dejinám uhorských, teda aj slovenských hradov. A nemožno opomenúť ani prácu D. Csánkiho: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiák korában (1880), v ktorej je veľa historických dát k jednotlivým stredovekým hradom.

Tretie obdobie je obdobie od vzniku I. Československej republiky až po rok 1948. Je to už obdobie, v ktorom sa na našom území rozbiehajú archeologické prieskumy a výskumy i na hradoch. Sú jednotlivci, ktorí sa už neusporiadajú pri spracovaní dejín hradov iba pamiatkami, mohli by sme povedať, literárnymi, ale chcú doplniť ich i pamiatkami materiálnej kultúry, ktoré sa môžu získať len archeologickými prieskumami, alebo výskumami. Sú väčšie možnosti publikáčné a preto nie div, že v odborných časopisoch Muzeálnej slovenskej spoločnosti, Matice slovenskej, v Slovenských pohľadoch, v Krásach Slovenska, ale i v dennej tlači objavujú sa príspevky o slovenských hradoch. A teraz už cieľavedomejšie a sústavnejšie venuje sa pozornosť archeologickému výskumu, predovšetkým Devínskemu hradu, práve vďaka I. L. Červínkovi, ktorý od roku 1921 opäť viedol tu archeologický výskum. Na ten neskôr nadviazal J. Eisner, ktorý viedol výskum na Devine s menšími-väčšími prestávkami od r. 1933 do roku 1936—37. Eisner výsledky svojich výskumov veľmi pohotovo publikoval v správach za jednotlivé výskumné obdobie predovšetkým v Slovenských pohľadoch, v Obzore prehistorickom, v revue Bratislava, ale aj v iných dostupných periodikách a mohol by nám byť v tom vzorom (Polla 1966, 28). Ďalej to boli archeologické prieskumy Š. Janšáka menovite na juhozápadnom Slovensku (Janšák 1930, 1931, 1968). Pritom nemožno neoceniť prácu mladých manželov Menclovcov. Od svojho príchodu do Bratislavu venovali svoju pozornosť stredovekej architektúre Slovenska. Pre našu problematiku nesporne vykonali záslužnú prácu. Neskôr monografie o jednotlivých slovenských hradoch, ktoré spracovala D. Menclová, sú a ešte dlho ostanú nepostradateľnými pomôckami. Ďalej treba uviesť výskum J. Böhma a V. Mencla na Nitrianskom hrade v rokoch 1930—1931 zameraný predovšetkým na zistenie stária tzv. Pribinovho kostolíka na Nitrianskom hrade (Polla, 1966, 29—30). Ďalej je to zisťovací intencionálny výskum v rokoch 1931—32. V. Budinského-Kričku v obci Radzovce, Šiatorska Bukovinka na polohe stredovekého hrádku zvaného Šiátoroš (Budinský-Krička, 1932, 78; 1933—1934, 188), na ktorom v roku 1961 pokračoval I. Hrubec (Hrubec 1971). V tridsiatych rokoch ešte V. Budinský-Krička zistil i ďalšie stredoveké hrádky ako napr. v Nižnom Blhu (na vrchu Nagykötető), v Ruskovciach (poloha Na skale) a inde (Budinský-Krička, 1936

až 1937. Z ďalších archeologických výskumov na hradných objektoch treba uviesť výskum Š. Janšáka roku 1936 na Bratislavskom hrade a výskum treba uviesť výskum Š. Janšáka roku 1936 na Bratislavskom hrade a výskum v rokoch druhej svetovej vojny záchranný výskum maďarského bádateľa J. Kalmára na Fiľakovskom hrade (Kalmár 1959).

Okrem týchto už archeologických výskumov začínajú sa objavovať v slovenských periodikách celé série štúdií a článkov venovaných dejinám jednotlivých hradov. Sú to poväčšine vlastivední pracovníci ako I. Houdek, A. Kavuljak, J. Hrebíček, M. Hrivnák, J. Hrušovský, E. Chrien, R. Križko a z maďarských vlastivedných pracovníkov treba uviesť aspoň L. Hainzla a Pála. Vychádzajú aj samostatné monografie o hradoch a ich panstvách ako napr. monografia A. Kavuljaka (1928), spišských vlastivedných pracovníkov J. Venciku (1941), M. Pajdušáka (1923), treba uviesť i prácu E. Jurkovicha o hrade v Slovenskej Liptó (1929). Nechýbajú ani tzv. súborné práce, aká je napr. práca L. Janotu o slovenských hradoch v troch zväzkov (Janota 1935). O nej sám autor napísal, že v svojej knihe o hradoch iba pozbieranl, čo iní objavili a čo bolo na mnohých miestach roztratené. Významné sú však v Janotových hradoch ilustrácie, či už sú to fotografie, alebo reprodukcie starších rytín, kresieb a pod.

Treba však objektívne konštatovať, že otázka výskumu a záchrany hradov na Slovensku nebola ani v tomto období uspokojujúca a vidieť, že ani buržoázna Československá republika neposkytovala dosť prostriedkov na vážnejší a systematickejší výskum a záchraru týchto svedkov našej minulosti. Nový obrat v archeologických výskumoch hradov a hrádkov na Slovensku nastáva až po roku 1948, po víťazstve pracujúceho ľudu. Odvtedy stranícke a štátne orgány plným priečasťím finančne zabezpečujú archeologické výskumy a značné sumy uvoľňujú na záchraru našich historických pamiatok. Už v roku 1953 bolo založené samostatné historickoarcheologické oddelenie v Štátom archeologickom ústave v Nitre, predbežne so sídlom v Košiciach. Toho istého roku (jún) bol Štátny archeologický ústav kooptovaný do Slovenskej akadémie vied ako Archeologický ústav SAV. Pracovník historickoarcheologickeho oddelenia (Polla) sa v júni r. 1953 zúčastnil za Slovensko na konferencii o stredovekej archeológii, ktorú do Prahy zvolal J. Böhm. Jeden z troch bodov uznesenia sa vzťahoval práve na archeologický výskum pevnostiek, hradoval a hrádkov. Na konferencii sa poukazovalo na to, že výskum na stredovekých fortifikačných objektoch pomôže pri určovaní ich tvaru, ich dispozícií, pomôže určiť ich význam a funkciu v živote feudálnej spoločnosti. Uvedený rok 1953, založenie samostatného historickoarcheologickeho oddelenia v ŠAÚ, resp. AÚ SAV a spomenutá konferencia je ozajstným medzníkom nie len v otázke výskumu, ale i v otázke pamiatkovej obnovy a údržby týchto pamiatok. Výsledky sa ukázali v priebehu niekoľkých rokov, ktoré vysoko hodnotila už prvá konferencia o stredovekej archeológii na Slovensku 23. januára 1959. Vtedy oddelenie bolo už v Nitre a malo dvoch pracovníkov (Polla, Habovštiak). Hodnotiaci referát o výskumnej práci oddelenia za päť rokov jeho existencie predniesol A. Točík. O výskume hradoval a hrádkov okrem iného povedal, že pozornosť slovenskej historickej archeologie sa zameria na ich výskum, čo zdôraznil i v závere svojho referátu (Točík 1959, 227, 229).

Nižšie uvedený zoznam hradov a hrádkov, na ktorých sa v období od roku 1948 robili a robia výskumy ukazuje, že výsledky záchranných prác a výskumov v najširšom slova zmysle nedajú sa porovnať s predošlými obdobiami v nijakom smere. Lebo po rozsiahlych terénnych prieskumoch, ktoré uskutočnili A. Šichman-Petrovský (stredné Považie), V. Uhlár (Liptov), K. Andel,

J. Repčák, J. Macák, Š. Špiak (východné Slovensko) a ďalší nemenovaní pracovníci, začína sa i vlastný archeologický výskum na hradoch a hrádkoch. Literárne a vedecké spracovania i grafická produkcia o našich hradoch sa rozrástla do šírky i do hĺbky. Vychádzajú nielen monografické práce o jednotlivých hradoch, niektorí bádatelia a vlastivední pracovníci už zohľadňujú výsledky nových výskumov a pokúšajú sa o syntetické — celkové — spracovanie problematiky slovenských stredovekých hradov a hrádkov či už v jednotlivých regiónoch (Polla — Vindiš 1950, 1960; Polla 1980) a či na území celého slovenska (Fialová — Fiala 1966; Pisoň 1975, 1977). Na tomto majú samozrejme zásluhu i časopisy ako Pamiatky a múzeá, Vlastivedný časopis, Pamiatky a príroda. Spomenuté už Krásy Slovenska a samozrejme ostatné vedecké časopisy Slovenská archeológia a zborníky slovenských múzeí, v ktorých sa uverejňujú výsledky výskumov. Za vyvrcholenie týchto prác pokladáme Súpis pamiatok na Slovensku (4 zväzky 1967—1979). Práve preto sme nútení upustiť od vyratúvania štúdií, ba i samostatných monografií, a to i takých, aké sú monografické práce D. Menclová o jednotlivých hradoch a uvádzame ich iba v zozname literatúry. Upozorňujeme však na jej základnú štúdiu k hradom a hrádkom, ktorú uviedli ako poslednú kapitolu prvého vydania Pisoňových Hradov na Slovensku (1975).

Pre obmedzenie rozsahu nášho príspevku uvádzame iba hrady a hrádky, na ktorých prebiehali archeologické výskumy. Pre lepšiu orientáciu rozdelili sme ich na dve skupiny: na hrady a na hrádky. V obidvoch skupinách sa pridržiavame abecedného poriadku. Pri každom bádanom objekte uvádzame rok bádania, meno bádateľa, ktorý výskum realizoval so stručným súhrnom poznatkov výskumu a uvádzame iba najnovšiu základnú literatúru.

Banská Štiavnica (Žiar nad Hronom)

Rok výskumu: 1978

Vedúci výskumu: J. Labuda

Spočiatku na Sitne prebiehal amatérsky výskum J. Truchlíka. Neskôr výskum prevzal pracovník múzea v Banskej Štiavniči J. Labuda, ktorý výskum viedie i napäťej.

Výskum ukázal, že na pravekom hradisku bol v 13. storočí vybudovaný kamenný stredoveký hrad. Praveký val bol v priebehu 13. storočia sekundárne využitý a spevnený murivom. Podobne bola využitá aj praveká priekopa, do ktorej bola zapustená stredoveká vápenná jama. Výskumom sa získali aj bohaté nálezy keramické, kovové ako aj architektonické články.

Nálezy uložené: Banské múzeum Banská Štiavnica.

Labuda J., 1979, 316—318.

Beckov (Trenčín)

Rok výskumu: 1970—1976

Vedúci výskumu: Š. Tóthová, M. Kodoňová

Beckovský hrad leží 5 km severovýchodne od Nového Mesta nad Váhom, nad obcou Beckov. Hradný kopec bol osídlený na prelome letopočtu a v druhej polovici 9. storočia do prvej polovice 10. storočia, kedy na kopci sa rozprestieralo veľkomoravské sídlisko s možnosťou ho stotožniť so slovanským sídliskom, ktoré Anonymus uvádza pod názvom „castrum Blundus“.

Prvá písomná zpráva vzťahujúca sa na Beckovský hrad pochádza až z r. 1264. Podľa výsledkov výskumov prvú stavebnú fázu výstavby hradu možno klásiť medzi roky 1240—1260. Prvá stavebná fáza predstavuje opevnenie skalného temena, jednotraktový palác, torzo ďalšej stavby palácového charakteru, donjon a opevnenie chrániace prístup do hradu. V druhej etape na prelome 13. a 14. storočia sa vybudovalo dolné nádvorie. V tretej etape na rozhraní 14.—15. storočia dochádza najradikálnej-

ším prestavbám a výstavbe, kedy hrad nadobudol charakter moderného panského sídla. V roku 1729 hrad vyhorel a spustol. Objekt sa v súčasnosti konzervuje.

Nálezy uložené: SÚPSOP, Bratislava

Tóthová Š., 1977, 21—23, 1978, 393—401, Kodoňová K., 1975, 19

Borinka — hrad Pajštún (Bratislava-vidiek)

Rok výskumu: 1940—41

Vedúci výskumu: V. Ondrouch

Na vrchu Úboča, v tesnej blízkosti stredovekého hradu podnikol zisťovací výskum v rokoch 1940—41 V. Ondrouch a zistil tu základy štvorcevej veže so sprievodnými nálezmi skla a považoval ich za rímsku strážnu vežu (zač. 2. stor. n. l.). Podľa Ondroucha bola vystavaná „pre strážnu službu pri kľúčovom prechode Malých Karpát, ovládaných z druhej (východnej) strany germánskymi Kvádmi“ (Ondrouch 1945—46, 109). Vzhľadom na situáciu ako i na súbor nálezov pochádzajúcich odtiaľ, treba ju však skôr považovať na stredoveký objekt so strážnou funkciou.

Podľa P. Ratkoša na území bratislavského komitátu vznikol hradský obvod stupavský s hradom Pajštún, majúci význam pri obrane proti prípadným nemeckým vpádom (Ratkoš 1965).

Ondrouch 1945—46; Ratkoš 1965.

Bratislava — hrad

Rok výskumu: 1953—1955, 1958—1968

Vedúci výskumu: A. Piffl; B. Polla—T. Štefanovičová; T. Štefanovičová—A. Fiala

Rumy Bratislavského hradu už niekoľko desaťročí, ba storočí volali po prebádaní celého areálu. Prvý važnejší archeologický výskum je spojený s menom S. Janšáka (1948). V rokoch 1936—37 sa začalo uvažovať o zdemolovaní posledných zvyškov Bratislavského hradu, aby sa na ich mieste postavila nová administratívna budova býv. Krajinského úradu. Preto bol vyzvaný a požiadany Š. Janšák, aby uskutočnil archeologický výskum. Bolo to v roku 1937, keď Janšák vrtami a archeologickými sondami zistil, že hradný kopec bol bezpečne už obývaný v prehistorickej, ale i v časnohistorickej období. Janšákovi sa podarilo získať pamiatky od eneolitu, doby laténskej, rímsko-provinciálnej až po pamiatky z obdobia hradištného (tamže). I keď výsledky Janšákovho výskumu boli skromné, predsa majú mimoriadny význam pre ďalšie archeologické bádanie v areáli hradu.

Druhý raz sa začalo uvažovať o archeologickom výskume hradného kopca v rokoch druhej svetovej vojny, keď v roku 1941 sa opäť uvažovalo o asanácii zvyškov stredovekého hradu a keď na hradnej plošine mala sa vystavovať budova univerzity a vystavať celé univerzitné mesto (Pojtek 1942). Plán sa na šťastie neuskutočnil, ale neboli realizované ani archeologický výskum.

„O „akýsi archeologický výskum“ sa pokúsili v rokoch 1948—1950 amatéri Pongrác a Farba. Išlo im predovšetkým o to, aby sa sprístupnili a zachovali tie priestory hradu, ktoré boli zasypané. Ich zásluha je v tom, že nedovolili nezodpovedným živlom rozkrádať stavebný materiál z hradu a že ozaj niektoré priestory hradu zachránili a sprístupnili.

Ďalším pokusom o archeologický výskum je z rokov 1953—1955. Bol vyvolaný prípravou na rekonštrukciu Bratislavského hradu Katedrou vývoja architektúry pri SVŠT v Bratislave, na čele ktorej bol A. Piffl a ktorého snaha o záchranu Bratislavského hradu dodnes nebola ešte náležite zhodnotená a ocenená. Z hľadiska archeologického výskumu podarilo sa tejto pracovnej skupine vyriešiť dve hlavné úlohy: vyčistiť miestnosti a zistiť vtedy nepristupné hradné priestory. Ďalej podarilo sa im vyčistiť tie priestory v hradnom paláci, ktoré nakoniec ovplyvnili aj rekonštrukciu Bratislavského hradu. Podľa slov vedúceho A. Piffla výskum Katedry mal predovšetkým zabezpečiť predpoklady pre stavebnú rekonštrukciu Bratislavského hradu (podrobnejšie o tom pozri: Polla 1959).

Do nového štátia dostala sa otázka archeologického výskumu hradu až roku 1958, keď generálnym investorom rekonštrukcie Bratislavského hradu sa stal ÚNV v Bratislave, ktorý nekompromisne (na nátlak niektorých bádateľov, ako bol L. Sáš-

ky, P. Ratkoš a B. Polla a iní) žiadal realizovať archeologický výskum celého hradného areálu. Na nátlak verejnosti prišlo k dohode medzi ÚNV a AÚ SAV v Nitre o archeologicom výskume, a to tak, že ÚNV prevzal finančné zabezpečenie výskumu (mzdy robotníkov a pod.). Archeologický ústav SAV v Nitre na archeologickej výskum vyslal ako vedeckého vedúceho výskumu svojho pracovníka B. Pollu a ÚNV prijalo do svojich služieb práve skončivšiu absolventku archeológie T. Štefanovičovú. Keď výskum po odbornej a finančnej stránke bol zabezpečený, začal sa systematický archeologický výskum na Bratislavskom hrade, ktorý doniesol mnoho cenných a neznámych pamiatok na osvetlenie a komplexné spracovanie dejín Bratislavského hradu. V roku 1962 k archeologickejmu výskumu pribudol aj architektonický výskum, ktorý viedol A. Fiala.

Treba poukázať i na to, že vo finančnom zabezpečení výskumu vystriedali sa spomenutý ÚNV Bratislava, AÚ SAV v Nitre a nakoniec výskum a jeho spracovanie zabezpečilo Slovenské národné múzeum v Bratislave.

Výskum prekonával mnohé prekážky a fažkosti. Musel byť koordinovaný s ostatnými prácami prebiehajúcimi na rekonštrukcii hradu, ktorý v týchto rokoch po projektovej stránke zabezpečoval Martinček. Archeologicke bádanie zameralo sa jednak na suterén hradného paláca, na nádvorie tzv. Leopoldovej brány, na nádvorie paláca a na východnú časť nádvoria. V priebehu rokov: výskum sa rozšíril (sondami) takmer na celú plochu hradného kopca i keď možno povedať, že ostalo ešte veľa miest, ktoré výskumom neboli dotknuté. No, i napriek tomu archeologický výskum doniesol zásadný archeologický materiál v najširšom slova-zmysle k dejinám bratislavského hradného kopca. Zistilo sa tu intenzívne osídlenie v dobe eneolitickej (kanelovaná kultúra), v dobe halštatskej. Nálezy keltských mincí a ostatného materiálu z tohto keltského obdobia (keramika) ukazujú, že bratislavský hradný kopec patril do sústavy bratislavského keltského opida. Nechýbali tu ani pamiatky na obdobie rímske. No najpočetnejšie sú predsa zistenia, že v časoch veľkomoravských a poveľkomoravských bratislavský hradný kopec bol dôležitým administratívno-správnym i cirkevným hradiskom s kamennými stavbami, medzi ktorými akiste dominovala trojloďná bazilika, z ktorej zvyšky (i keď veľmi torzovité) sa našli na východnej terase hradného kopca a k nej prislúchajúce pohrebisko. Ďalej sú to pamiatky z obdobia 10.—12. storočia, a to opäť zvyšky sakrálnej a profánnej architektúry, cintorína datovaného na základe pamiatok do 10.—12. storočia. Podrobnejšie toto obdobie spracovala T. Štefanovičová v knihe: Bratislavský hrad 9.—12. storočí (Bratislava 1975). Výskum doniesol i materiál mladší, ktorý rámcovo datujeme od 12. až po 17. storočie.

Nálezy uložené: AÚ SNM Bratislava.

Polla 1959, 18—22 (tam ďalšia staršia literatúra); Polla—Štefanovičová 1959a, 1959b, 1959c, 1960a, 1960b, 1961, 1962; Štefanovičová T., 1975; Štefanovičová T.—Fiala A., 1965, 1967.

Bratislava-Devín

Rok výskumu: 1950—1956, 1966 a pokračuje

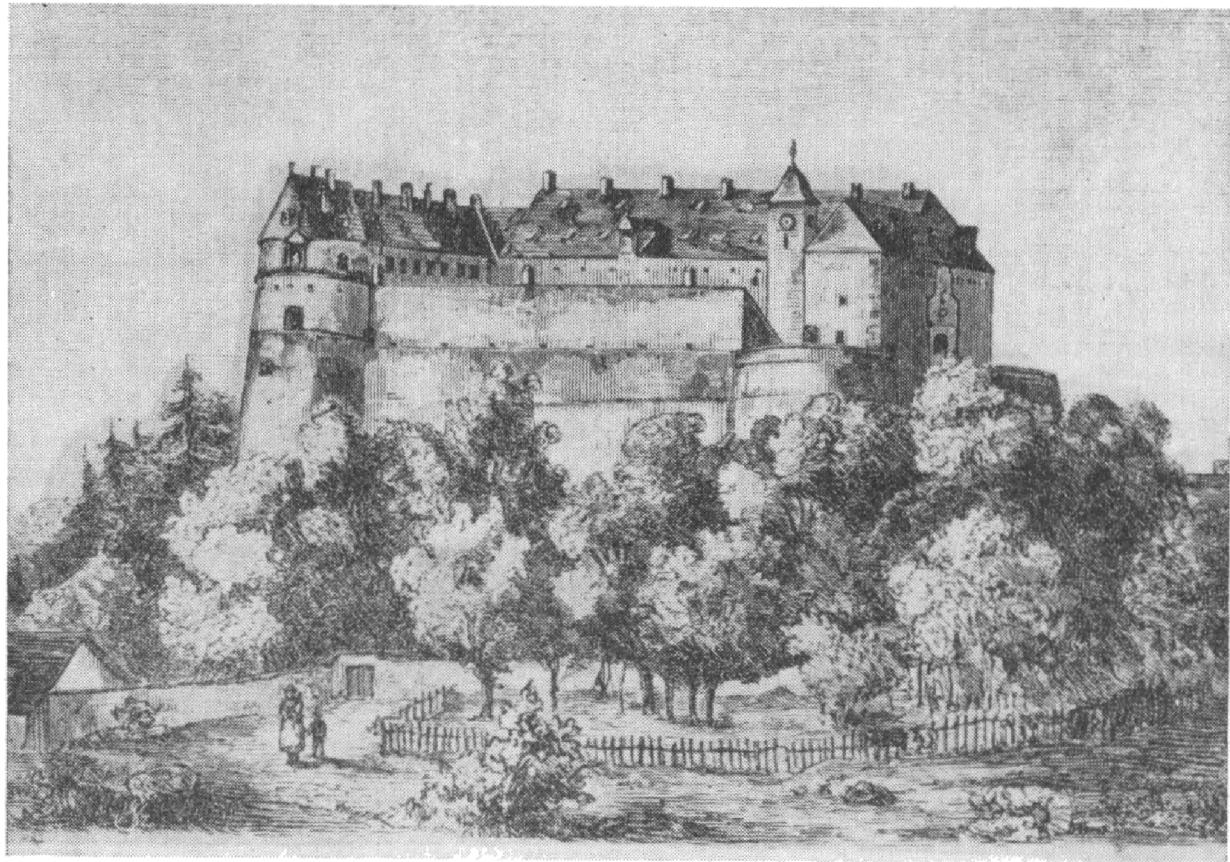
Vedúci výskumu: J. Dekan, V. Plachá a J. Hlavicová

Po druhej svetovej vojne z poverenia Štátneho archeologickejho ústavu v Martine Slovenské múzeum v Bratislave pod vedením J. Dekana a za spolupráce L. Kraskovskej, Š. Janšáka a J. Netticha nadviazalo na výskumy J. Eisnera z rokov 1933—1938. Výskum prebiehal do roku 1956 (Polla—Egyházy 1975, 97—98). Výskum sa zameral predovšetkým, aby sa zistila úloha Devína v slovanskom období. Po desaťročnej prestávke opäť sa obrátila pozornosť na hrad Devín a od roku 1967 začalo Mestské múzeum systematický a komplexný archeologický výskum pod vedením V. Plachej. K tomuto výskumu pristúpil i výskum architektonický pod vedením J. Hlavicovej. Obidva tieto výskumy sú predovšetkým zamerané na stredoveké osídlenie a fortifikačné zariadenie Devínskeho hradu, ale samozrejme, že vedúci výskumu venujú i pozornosť staršiemu osídleniu hradného kopca. Doterajšie výskumy ukázali, že hradný kopec bol osídlený od neolitu s menšími-väčšími prestávkami až do novoveku.

Začiatky stredovekého Devínskeho hradu spadajú do 13. storočia a tútu svoju

Obr. 1. Bratislava-Devin: Hrad pred výskumnými prácam. [Photo 1. Bratislava-Devin: Castle before research work.]

Obr. 2. Červený Kameň: perokresba hradu z 18. storočia. [Photo 2. Červený Kameň: Engraving of the castle from the 18th century.]

počiatočnú podobu zachoval až do 15. storočia, kedy hrad získali Garayovci. K ich menu sa totižto viaže práve najväčší stavebný rozvoj Devínskeho hradu. Celú plochu obohnali hradným múrom a v juhovýchodnej časti nového priestoru vybudovali svoj palác, ktorý bol nazývaný Garayovský. Jeho úlohou bolo na jednej strane zlepšiť obyvacie priestory na hrade a na druhej strane prispieť k opevneniu hradu.

V opevňovacích prácach pokračovali aj ďalší jeho majitelia. Komplex Devínskeho hradu je jedno z ďalších svedectiev, že stredoveké hrady rôznymi prístavbami a prestavbami sa v priebehu používania a viacerých storočí zväčšovali a prebudovávali, kým dostali svoj posledný vzhľad — svoju poslednú dispozíciu.

Nálezy uložené: MM Bratislava.

Dekan 1951, 161—169; Plachá-Hlavicová 1977; Plachá 1979, 16—20; Hlavicová 1979, 203—225.

Cervený Kameň

Rok výskumu: 1976 a pokračuje

Vedúci výskumu: Š. Holčík

Pôvodný hrad spomínaný v písomných správach už v $\frac{1}{2}$ 13. storočia, tvoriaci súčasť pohraničnej refaze strážnych hradov na západnej hranici štátu, zanikol temer bez stopy.

Výstavbu dodnes stojaceho objektu započali Fuggerovci v r. 1573. V roku 1583 sa započalo s prestavbou mohutnej pevnosti v renesančný zámok. Impozantná stavba viackrát vyhorela a bola poškodená, naposledy počas II. svetovej vojny.

Rekonštrukčné práce na objekte prebiehajú od r. 1974. V súčasnosti je v ňom umiestnené nábytkárske múzeum Slovenského národného múzea.

Nálezy uložené: SNM Bratislava.

Holčík 1976, 124—125.

Filakovo (okr. Lučenec)

Rok výskumu: 1944

Vedúci výskumu: J. Kalmár

Prvá písomná zmienka o Fiľakove pochádza z roku 1246. Najstaršia časť hradného komplexu na sv. strane strmhého skalného brala pochádza z pred uvedeného obdobia. Väčšie prestavby a výstavba boli v $\frac{1}{2}$ 15. storočia a okolo r. 1540 (A. da Vedano). V r. 1682 hrad bol zničený.

Hrad bol v rukách viacerých magnátskych rodov, kráľa, jiskrovcov ba aj Turkov.

Výskum v roku 1944 J. Kalmára uskutočnil v súvislosti so zabezpečovacími prácami.

Nálezy uložené: AÚ SNM Bratislava.

Kalmár 1959.

Holič

Rok výskumu: 1977—1978

Vedúci výskumu: Š. Tóthová

Holič leží 8 km juhozápadne od Skalice. Archeologický výskum nadviazal na umelecko-historický a architektonický výskum E. Križanovej a K. Fabinirovej.

Lokalita v 13. storočí sa v písomných prameňoch uvádzala pod názvom Ujvár — Nový hrad. Podľa výsledkov výskumov možno povedať, že prvú fázu výstavby reprezentuje kamenné opevnenie obdĺžnikového pôdorysu z druhej polovice 12. resp. z rozhrania 12.—13. storočia, s predpokladanou existenciou obytnej budovy — paláca. V polovici 14. storočia vzniká obdĺžniková palácová stavba s trojpriestorovou dispozíciou a vystupujúcou hranolovitou vežičkou.

V rozsiahlej stavebnej činnosti v 15. storočí došlo k vybudovaniu nového prieskanného paláca a opevnenia s použitím drevenej pilotáže pod základy objektov.

Koncom 16. storočia komplex prebudovaný v protiturecké hviezdicovité opevnenie.

Objekt sa v súčasnosti reštauruje.
Nálezy uložené: v SÚPSOP, Bratislava.
Tóthová 1978b; 1980; Križanová 1980.

Hrabušice (Spišská Nová Ves)

Rok výskumu: 1958
Vedúci výskumu: B. Polla

Kamenný hrad z prvej polovice 13. storočia známy pod menom Marcelov hrad, leží na Zelenej Hure na severnom úpäti Slovenského rudohoria. Najstaršia historická správa je v listine Bela IV. z roku 1250. V nej súri dokončiť hrad, aby sa nestal „hniezdom lúpežníkov“. Marcel pravdepodobne vystavala len tie časti hradu, ktoré zistil výskum, a to baštu, vstupnú bránu a časť hradobného múru, ktorý obopínal plochu rozsiahlym nádvorím na temeni Zelenej hory obohnanom hradným kamenným múrom o hrúbke 250 cm. Zvyšky múru, v niektorých miestach presahujú ešte i dnes výšku 400—500 cm. Nádvorie bolo sprístupnené vstupnou kamennou bránou na východnej strane polohy; na severnej strane bola odkrytá bašta — okrúhla veža o Ø 850 cm, zakomponovaná do kamenného hradného múru.

Hrad zohral dôležitú úlohu už v čase tatárskeho vpádu ako predsunutá a nedobytná stráž Skaly útočišta. V 14. storočí bol majetkom spišsko-štiavnických cistercitov. V rokoch 1453—1462 bol v rukách bratárikov, ktorým vtedy velil Peter Aksamit z Kosova. Bratári si hrad opevnili a pomenovali ho oným biblickým Táborom. Hrabušický hrad bratácke vojsko opustilo až vtedy, keď sa zo Spiša prestaňovalo na západné Slovensko. Po ich odchode Levočania, ktorých bratácka posádka z hradu niekoľkokrát napadla, zmocnili sa Hrabušického hradu a zdemolovali ho.

Nálezy uložené: SNM Bratislava.
Polla 1962, 253—279.

Kapušany (Prešov)

Rok výskumu: 1975—1976
Vedúci výskumu: M. Slivka

Počiatky hradu sú veľmi nejasné. B. Varsik usudzuje, že Kapušiansky hrad je onen hrad, na ktorý sa vzťahuje písomná správa z roku 1249 a ktorý sa volá Tubul. Podľa Varsíka hrad už roku 1312 bol v zrúcaninách a v roku 1347 sa uvádzajú ako „locus castri Mogloch“. V roku 1410 začal Andrej Kápy stavať nový hrad — canstrum Kápy — obdlžnikového pôdorysu s vežou na juhovýchodnej strane.

Na prelome 15.—16. storočia bol hrad rozšírený a dolné nádvorie — predhradie, ktoré bolo prebádané v prvej fáze výskumu. Zistené hospodárske stavby, kováčska výhňa a pri vstupnej bráne strážny objekt, v ktorom sa nachádzala deštruovaná kachlová pec zo 17. storočia.

Nálezy uložené: Depozitár KSSPSAOP, Župčany.
Slivka—Olexa 1977, 224—226.

Kežmarok

Rok výskumu: 1964—1967, 1970
Vedúci výskumu: B. Polla, B. Egyházy-Jurovská

Kežmarský hrad, lepšie povedané zámok (kedže objekt nadväzuje na sídlisko) sa začal stavať v čase, keď Kežmarok sa dostal do rúk Imricha Zápolského, t.j. po roku 1462 (prvá písomná správa je z roku 1465).

Na nádvorí hradu boli odkryté základy kostola sv. Alžbety z polovice 13. storočia spolu s cintorínom. Kostol bol opevnený so vstupnou bránou (objekt 470 × 280 cm, datovaný strieborným denárom Bela IV.) a až do roku 1368 bol v správe križníkov z Lendaku. Tento kostol musel ustúpiť stavbe hradného komplexu, čo sa ukázalo pri výskume.

Prvá stavebná etapa hradu pozostáva z obvodového opevnenia a z pristavaných dvojpodlažných gotických traktov, čiastočne podsklepených. K severnej vonkajšej

Obr. 3. Kapušany: Hrad: 1 – odkrývanie strážneho objektu; 2 – dolné nádvorie hradu po vyčistení.

strane hradobného múru bola pristavaná polygonálna bašta na spevnenie mestskej fortifikácie, najmä jej vstupnej časti do mesta. Pri neskoršej prestavbe stáva sa tátu bašta svätyňou hradnej kaplnky. Hrad bol ďalej opevnený parkanovým múrom so strieľňami, vodnou priekopou napájanou z blízkeho potoka, ktorá bola zosilnená kamenným múrom s oblúkom pre vodu. Zo vstupnej veže na jeho južnej strane (od mesta) dopadal drevený padací most na kamenný gotický most, ktorý tvoril príjazdovú komunikáciu k hradu. Severná strana hradu tvorila súčasť opevnenia mesta. Pôvodný gotický hrad prešiel viacerými stavebnými premenami, hlavne v 16. storočí (najmä po požiari r. 1575). Výskum priniesol množstvo hnuteľných pamiatok, ktoré boli podrobne spracované v samostatnej publikácii, venovanej výsledkom historickoarcheologickeho výskumu.

Nálezy uložené: SNM Bratislava.

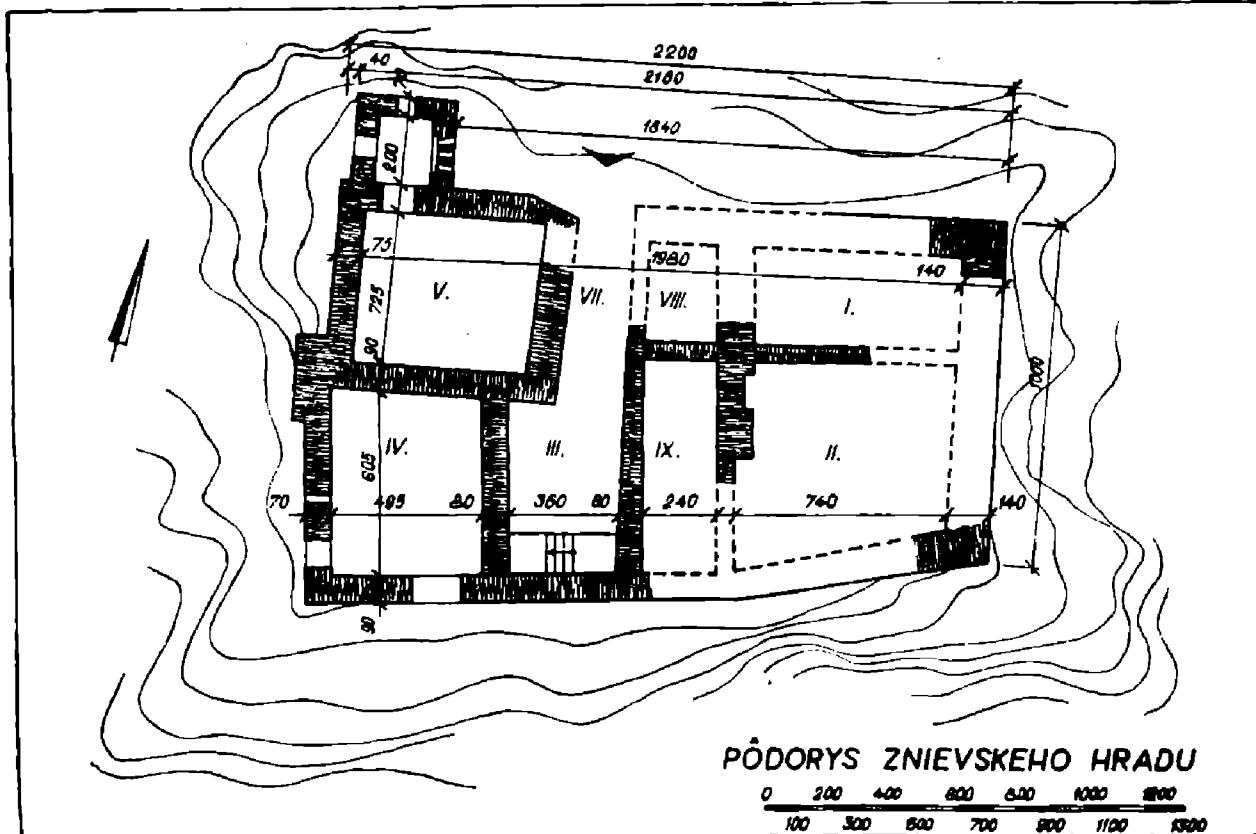
B. Polla 1971; B. Egyházy—Jurovská 1972, 190—191.

Kláštor pod Znievom — Znievsky hrad (Martin)

Rok výskumu: 1963

Vedúci výskumu: G. Balaša

Hrad nachádzajúci sa na vysokom skalnom brale (kóta 988 m) sa spomína v r. 1243 ako Turčiansky hrad (castrum Turucz) a začal ho stavať až po uvedenom roku šľachtic Ivanaka (Florek 1933, 483—496; Varsik 1934; Fügedi 1977, 206—207). Prvý architektonický prieskum uskutočnila D. Menclová roku 1935 (Menclová 1936). Zisťovací archeologický výskum neveľkého rozsahu uskutočnil v roku 1968 G. Balaša. Na najvyššom skalnom brale zistil zvyšky veže (15×9 m), pravdepodobne z 13. storočia. Oproti datovaniu D. Menclovej posúva výstavbu palárovej jednopodlažnej stavby so štrbinovými strieľnami o storočie skôr (14. storočie). Ostatné stavebné činnosti z 15—16. storočia interpretuje zhodne s D. Menclovou. Výskum

Obr. 4. Kláštor pod Znievom: pôdorys Znievského hradu.

ckrem hmotných kultúrnych pamiatok pomohol upresniť i pôdorysnú dispozíciu hradu z 13. a 15. storočia.

Balaša 1964, 262—272.

Krásnohorské Podhradie — hrad Krásna Hôrka (Rožňava)

Rok výskumu: 1971

Vedúci výskumu: A. Vallašek—A. Fiala

Nachádza sa 5 km východne od Rožňavy, nad obcou Krásnohorské Podhradie. Živý objekt s muzeálnou expozíciou. Hradný kopec osídlený v eneolite ľudom kanelovanej kultúry. Prvá písomná zmienka z roku 1333.

Hranolovitú obytnú vežu na najvyššom mieste hradného kopca výskum identifikoval ako najstaršiu murovanú stavbu. K nej patrilo malé nádvorie s kamenným opevnením, prístupné špirálovitou cestou — komplex datovaný na koniec 13. resp. začiatok 14. storočia. Druhú etapu z druhej polovice 14. storočia predstavuje jednotraktový palác a nové opevnenie na nižšej vrstevnici.

Celkový mladší vývoj hradu bol už známy pred výskumom.

Nálezy uložené: SÚPSOP Bratislava.

Vallašek—Fiala 1972, 87—89.

Kremnica

Rok výskumu: 1979

Vedúci výskumu: J. Hoššo

Na kopci nad pôvodnými sídelnými jednotkami (Kelner a Solner) už v 13. storočí stojí kostol s karnerom a cintorínom. V rokoch 1388—1405 sa postupne vybudovala mestský hrad s dvojitým hradobným múrom, bránou a tromi baštami.

Mestské opevnenie s baštami a bránami okolo gotického jadra vybudované v 1. štvrtine 15. storočia.

Najnovšie výsledky výskumu pod vedením J. Hoššu pozmeňujú doterajšie poznatky. Pôvodné opevnenie okolo sakrálnych stavieb nevzniká koncom 14. storočia, ale už v priebehu 13. storočia.

Za poskytnutie informácií aj na tomto mieste ďakujeme autorovi výskumu.

Levice — Hrad

Rok výskumu: 1970—1972

Vedúci výskumu: Z. Drenko

Na žiadosť Krajského strediska štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave uskutočnilo Slovenské národné múzeum pod vedením Z. Drenku archeologický výskum na Levickom hrade.

Najstaršie jadro hradu, vybudované na ostrovnej skale, pochádza pravdepodobne už z druhej polovice 13. storočia. Vzniká na zabezpečenie cesty vedúcej do banských oblastí. Hrad postupne obohatený a rozšírený o stredné a dolné nádvorie. Chránený bol vodnou priekopou i prirodzeným močiarom.

Prvá písomná správa o hrade pochádza z roku 1318. Výskum sa zameral na interiér veže, pristavanej k západnej strane skalného brala. Veža interpretovaná ako strážny a obytný objekt chrániaci prístup na horný hrad. Podrobnejšie dejiny hradu spracoval v svojom príspevku Z. Drenko. Zánik hradu súvisí so stavovskými povstancami v Uhorsku. Hrad zanikol r. 1709, kedy ho generál J. Bottyán dal vyhodiť do vzduchu.

Archeologickým výskumom, ktorý bol zameraný predovšetkým na interiér veže, pristavanej k západnej strane skaly, podarilo sa získať nielen cenný numizmatický materiál, ako i materiál keramický a kovový zo 14.—17. storočia, ale podarilo sa určiť aj funkciu veže tohto hradu, ktorá okrem strážnej a obytnej funkcie mala jedna jej časť i funkciu väzenia.

Nálezy uložené: Tekovské múzeum Levice.

Drenko 1976, 113—128.

Likava (Liptovský Mikuláš)

Rok výskumu: 1976, 1977

Vedúci výskumu: Z. Gardovský—J. Hoššo

Prvá písomná správa z roku 1315.

Najstaršia časť hradu tzv. horný hrad vybudovaný okolo ústredného dvora vzniká pravdepodobne v 1/3 14. storočia. Po r. 1435 ho Hunyadiovci rozširujú o dolný hrad a v druhej polovici 15. storočia prebudovávajú i horný hrad. Od roku 1474 sa stal župným hradom. V priebehu 17. storočia ďalšie stavebné úpravy a vybudovanie nového obvodového opevnenia s baštami.

V roku 1707 hrad bol demolovaný.

Okrem archeologického výskumu sa uskutočnil i stavebný prieskum (Z. Gardavský).

Gardavský Z.: PP 1976, č. 1, 9—14.

Liptovská Sielnica — hrad Liptov (Liptovský Mikuláš)

Rok výskumu: 1978

Vedúci výskumu: V. Hanuliak

Prvý prieskum na hrade Liptov vykonal už roku 1923 I. Houdek, ktorý aj výsledky svojho prieskumu zverejnili. Výskum samotný započal V. Hanuliak až roku 1978 a vo výskume sa pokračuje.

Najstaršia zmienka o Liptovskom hrade je z roku 1262 v listine Bela IV. „sub novo castro Lyptow“. Výskum Hanuliaka odkryl západnú časť hradieb, fragmentárne palác, murovanú kruhovú cisternu a kováčsku dielňu.

Nálezy uložené: Liptovské múzeum, Ružomberok

Houdek 1931, 148—182; Hanuliak 1977, 121 + obr.

Liptovský Hrádok — hrad Hrádok (Liptovský Mikuláš)

Rok výskumu: 1969—1970

Vedúci výskumu: G. Balaša

Gotický rovinný hrad — castrum Ujwar — obohnaný priekopou začal stavať okolo roku 1314 zvolenský župan Dônč (Teschler 1906). B. Majláth však vyslovil domnieku, že hrad Hrádok bol postavený už v prvej polovici 13. storočia. Nemá však toto tvrdenie overené nijakými dôkazmi (Majláth 1884; Húščava 1930, 62—68).

Archeologický výskum uskutočnený v rokoch 1969—1970 vyriešil otázku stavebných fáz tohto hradu. Podľa vedúceho výskumu v prvej fáze bolo postavené najstaršie jadro hradu v pretiahlo obdlžnikovou tvare vo smere západ-východ (I. fáza). Zároveň odkryl dve veže — jednu podkovovitú a druhú lichobežníkovitú ako aj na nádvori studňu (II. stavebná fáza) zo 16. storočia.

Jednotlivé fázy datuje aj získaný sprievodný materiál.

Balaša 1973.

Nitra

Rok výskumu: 1930—1931

Vedúci výskumu: J. Böhm—V. Mencl

Výhodná strategická poloha hradného kopca využívaná od praveku. Výnimcočné postavenie v 9. storočí.

Genéza stredovekého hradu, najmä jeho počiatkov pomerne málo poznaná. Pri tatárskom vpáde hrad zničený nebol. Opevňovacie práce po r. 1271. Nové opevnenie v 1/3 15. storočia. Zásadne prebudovaný v rokoch 1673—1674 vo hviezdicovité opevnenie.

Pri výskumoch J. Böhma a V. Mencla, zamerané predovšetkým na problematiku veľkomoravskú, boli objavené i časti mladších hradných architektúr — prvá fáza hradobných múrov, ako aj torzá hradieb oddeľujúcich hrad od mesta.

Nálezy uložené: AÚ SAV Nitra (?)

Böhm J.—Mencl V. 1931.

Oravský Podzámok — Oravský zámok (Dolný Kubín)

Rok výskumu: 1953—1962

Vedúci výskumu: P. Čaplovič

Prvá písomná zmienka o Oravskom zámku je z roku 1267. Od r. 1370 župný hrad. Mohutný stavebný komplex stavaný od polovice 13. po 17. storočie. Pôvodné jadro hradu v tzv. strednom a hornom hrade — opevnenie, obytná veža, palác. Najvýznamnejšie stavebné obdobie počas vlastníctva Thurzovcov.

V roku 1800 hrad vyhorel.

Od roku 1953 prebiehali na objekte, v ktorom je umiestnené Oravské múzeum, stavebno rekonštrukčné práce.

Nálezy uložené: Oravské múzeum Oravský Podzámok.

Čaplovič P.: 1958, 1967.

Podhranč — Hrad Branč (Senica)

Rok výskumu: 1978

Vedúci výskumu: M. Říha

Na pretiahlo kopci nad obcou Podhranč vznikol v druhej polovici 13. storočia hrad pohraničného panstva, zvaný Branč; bližšie medzi rokmi 1241—1297 (Fügedi 1977, 107—108). Prvý architektonický prieskum uskutočnil v roku 1968 A. Fiala (Fiala 1970, 133—138). Na tento výskum nadviazalo v roku 1978 Záhorské múzeum pod vedením M. Říhu. Výskum je zľažený niekoľkometrovými deštrukčnými zásypmi a doteraz sa podarilo odkryť spolu osem miestností v južnej časti horného hradu. Dvojpodlažná budova s nárožným armovaním javí sa ako samostatná palácová stavba (13. storočie?). Po roku 1390 dostáva hrad od panovníka Stibor zo Stiboric, ktorý začal s rozsiahlejšou prestavbou hradu. Tomuto obdobiu snáď zodpovedá sta-

Obr. 5. Oravský Podzámok: celkový pohľad na Oravský zámok.

vebný typ uzavretého paláca s vežami na obvode a malým nádvorím uprostred stavebného komplexu.

Nálezy uložené: Záhorské múzeum Skalica.

Fiala 1970, 133—138; Říha 1980, 9—11.

Spišské Podhradie — Spišský hrad (Sp. N. Ves)

Rok výskumu: 1906, 1907, 1964, 1968—1978.

Vedúci výskumu: A. Stephanie, B. Polla, A. Vallašek—A. Fiala

Nachádza sa 14 km východne od Levoče, nad mestečkom Spišské Podhradie. Pomerne zachovalé ruiny najväčšieho hradného komplexu.

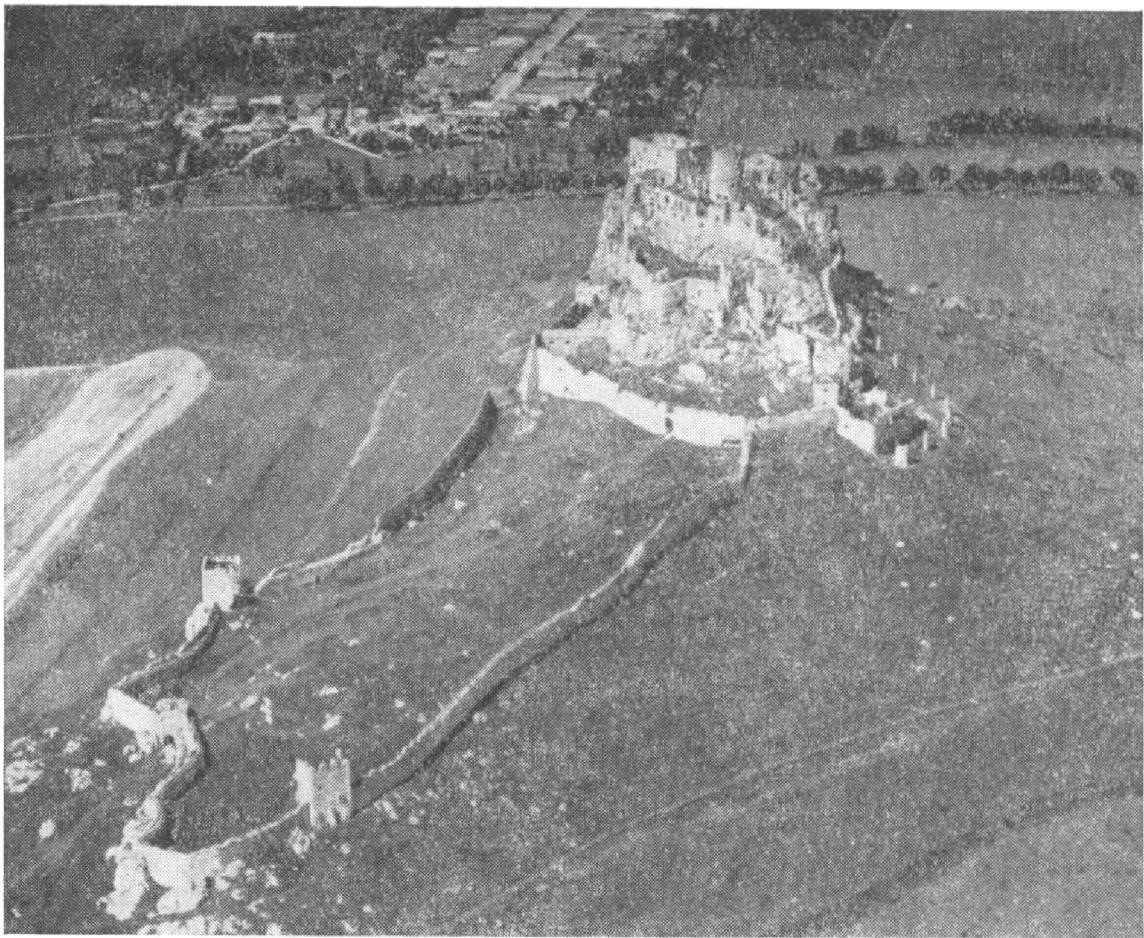
Prvá písomná zmienka z roku 1209. Pôvodne kráľovský hrad sa v roku 1465 dostal do súkromných rúk. V roku 1780 vyhorel a spustol.

Výskum Vallaška zistil, že osídlenie výhodnej polohy hradného kopca je od neolitu až po stredovek. V období okolo zlomu nášho letopočtu vyrástlo na lokalite mohutné viacnásobne opevnené hradisko Iudu kultúry púchovskej.

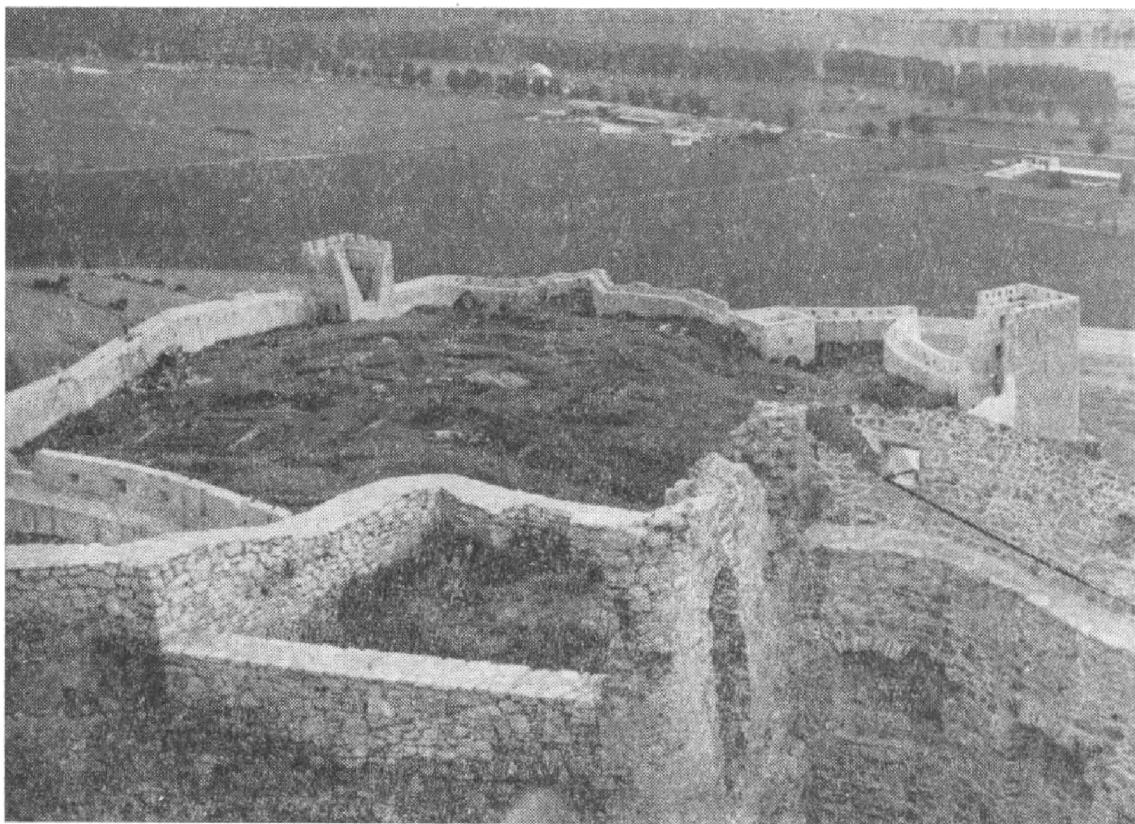
Prvú fázu výstavby stredovekého kamenného hradu reprezentuje výskumom objavený stavebný komplex — okrúhla obytná veža, obdĺžniková cisterna zasekaná do skalného podložia a fragment obvodového opevnenia. Komplex datovaný na rozhranie 11. a 12. storočia posúva počiatky hradného staviteľstva na našom území.

Na, prírodnou katastrofou zaniknuté objekty, začiatkom 13. storočia naväzuje postupná výstavba románskeho hradu — II. etapa: Obvodové opevnenie so vstupnou bránou; III. etapa — palác, kaplnka, donjon; IV. etapa — románske predhradie s funkciou samostatného hrádku.

Výskum priniesol i pre 14., 15. i ďalšie storočia existencie hradu množstvo neznámych detailov, ale i celé konštrukcie, upresňujúce rozlohu, tvar, stavebné i výtvarné detaily objektu.

Obr. 6. Spišské Podhradie: celkový pohľad na Spišský hrad.

Obr. 7. Spišské Podhradie: Spišský hrad – dolné nádvorie.

Obr. 8. Spišské Podhradie: Spišský hrad – vstupná brána s objavenou „vlčou jamou“ pôvodnej brány zo 14. storočia.

Obr. 9. Spišské Podhradie: Spišský hrad – interiér románského paláca.

Po prebiehajúcich stavebných úpravách sa objekt stane miestom muzeálnej expozície.

Nálezy uložené: Východoslovenské múzeum — Spišský hrad.

Polla 1967, 187—207; Fiala—Vallašek 1970, 39—40; Fiala—Vallašek 1974, 25—26; Fiala—Vallašek 1975, 444—446; Fiala—Vallašek 1977, 8—13; Fiala—Vallašek 1978, 169—216; Vallašek 1976, 6—9; Vallašek 1979, 3—7; Stephanie A.: Správa o výskume. Rukopis, Archív SÚPSOP.

\ \ Stará Lubovňa — Lubovniansky hrad

Rok výskumu: 1971—1972

Vedúci výskumu: D. Čaplovič—M. Slivka

Rekonštrukčné práce na začiatku sedemdesiatych rokov si vynútili aj realizáciu archeologického výskumu. Výskum potvrdil mienku, niektorých starších historikov, že hrad Lubovňa bol vystavaný až koncom 13. storočia (kamenná vežovitá stavba na najvyššom mieste vápencovej skaly). Okruhlá veža bola však vstavaná už do areálu gotického hradu, ktorý bol z juhovýchodnej strany zabezpečovaný priekopou vysekanou do skalného podložia. V 16. storočí na mieste priekopy bola vystavaná kováčská výhňa, odkrytá na výskume r. 1971. V suterénnej časti renesančného paláca bol obnažený rošt pravdepodobne hradného pivovaru, ktorý sa spomína roku 1564.

Výskumom sa spresnila celková dispozícia najstaršieho hradu.

Nálezy uložené: Východoslovenské múzeum, Košice

Slivka—Čaplovič 1976.

Starý Tekov (Levice)

Rok výskumu: 1949, 1968

Vedúci výskumu: A. Točík, A. Habovštiak

Poloha Várhed je polohou, na ktorej stál feudálny kamenný hrad. Prvý prieskum urobil na polohe Š. Janšák, ktorý lokalitu zameral, opísal a dobove i funkčne určil len na základe prieskumu.

V roku 1949 výskum tam viedol A. Točík a r. 1968 nadviazal na výsledky jeho výskumu A. Habovštiak. Hrad podľa Anonyma postavil jeden z maďarských vodcov — Bors.

Výskumom sa zistili zvyšky veľkomoravských valov a iné architektonické pamiatky. No, i napriek tomu nedá sa na ich základe zistiť, ako bol hrad v pôdoryse členený, kde stál palác, hospodárske budovy a celkové opevnenie. Výskum zachytil zvyšky murív už veľmi torzovite.

Lokalita je dnes zastavaná a fažbou hliny zničená.

Nálezy uložené: SNM, Bratislava

Točík 1952, 35—36; Habovštiak 1978.

Strečno — Hrad (Žilina)

Rok výskumu: 1974—1975, 1978—1980

Vedúci výskumu: O. Šedo, Z. Drenko

Prvá písomná zpráva o hrade je z roku 1384. Za Matúša Čáka hrad bol strediskom osobitnej hradnej oblasti. Hrad zo 14. storočia vyrásťa pravdepodobne na staršom základe. Jadro zo 14. storočia tvorí veža s opevnením. V priebehu ďalších storočí postupne hrad bol rozširovaný a prebudovávaný. V roku 1698 bol na príkaz kráľa zdemolovaný.

Výskum sa realizoval v súvislosti so staticko-zabezpečovacími prácam na ruine. Zistila sa najstaršia obytná budova severovýchodne od hlavnej veže, cisterna a výhňa. Ďalej sa odkryla strážna miestnosť, pece, schodište, krypta v kaplnke a pod. Získali sa na výskume architektonické články, ako aj keramický a kovový materiál. Časove hradný kopec na základe nálezov keramiky bol osídlený už od obdobia tzv. lužickej kultúry, cez obdobie kultúry púchovskej a cez obdobie veľkomoravské až po stredovek.

Nálezy uložené: Múzeum v Žiline (čiastočne) a SNM Bratislava.

Šedo 1975, 1976; Drenko 1980; Gardavský 1971.

Sášov (Žiar nad Hronom)

Rok výskumu: 1973

Vedúci výskumu: Amatérska skupina pod čiastočným dohľadom J. Hoššu.

Prvá písomná zmienka z r. 1253. Zabezpečuje cestu do banských oblastí.

Úzko pretiahnutý vnútorný hrad na skalnej terase, s mnohými prestavbami, reprezentuje najstaršiu fázu výstavby. Mladšie, nižšie položené predhradie je chránené obranným múrom, baštami. Väčšie stavebné úpravy v polovici 15., na konci 16. a v polovici 17. storočia. V majetku viacerých magnátskych rodov, kráľa, jiskrovcov.

Od roku 1676 hrad bol v erárnej držbe. V 18. storočí spustol.

V areáli hradu od polovice 70-tých rokov miestna amatérska skupina uskutočňuje vyčistovacie práce. V posledných dvoch rokoch práce sleduje J. Hoššo.

Trebišov — Hrad Paričov

Rok výskumu: 1972—1975

Vedúci výskumu: M. Slivka

Trebišovský — Paričov hrad bol situovaný do inundačného územia v parku okresného mesta Trebišov. Patrí k tzv. vodným hradom opevnených priekopou.

Údaj prvej písomnej zmienky z roku 1254 je neoverený. Isté je, že r. 1330 sa hrad spomína ako castrum Parys. Vznikol pravdepodobne ako šlachtický hrádok (v jeho blízkosti boli odkryté základy románskeho kostolíka) a začiatkom 14. storočia ho dostali do držby od kráľa Drugethovci, po nich majitelia z Perína. Zánik sa kladie k roku 1686, keď M. Thököly ho dal rozbiť explóziou pušného prachu.

Je to typ hradu s plášťovou konštrukciou — tehelné oplentovanie — v pôdoryse vykazuje tvar polygónu s max. Ø 26 m. V nádvorí pristavané jednotlivé objekty (palác, vstupná veža, na nádvorí studňa). Mimo areál hradu boli odkryté metalurgické pece z prelomu 15.—16. storočia, tzv. stádlo na medenú rudu.

Výskum sme zamerali na najstaršie jadro hradu, ďalšia časť zatiaľ nebola prebádaná.

Nálezy uložené: Okresné vlastivedné múzeum, Trebišov

Slivka 1979b.

Trenčín — hrad

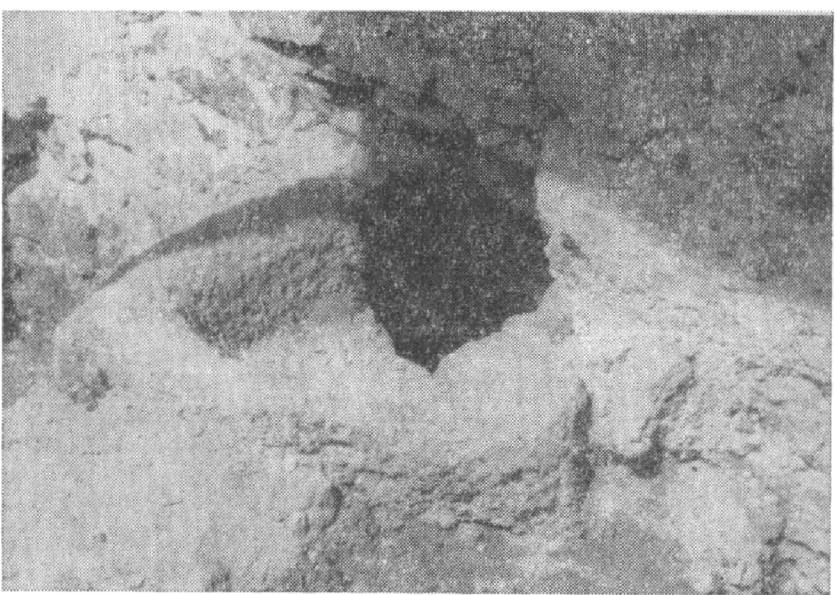
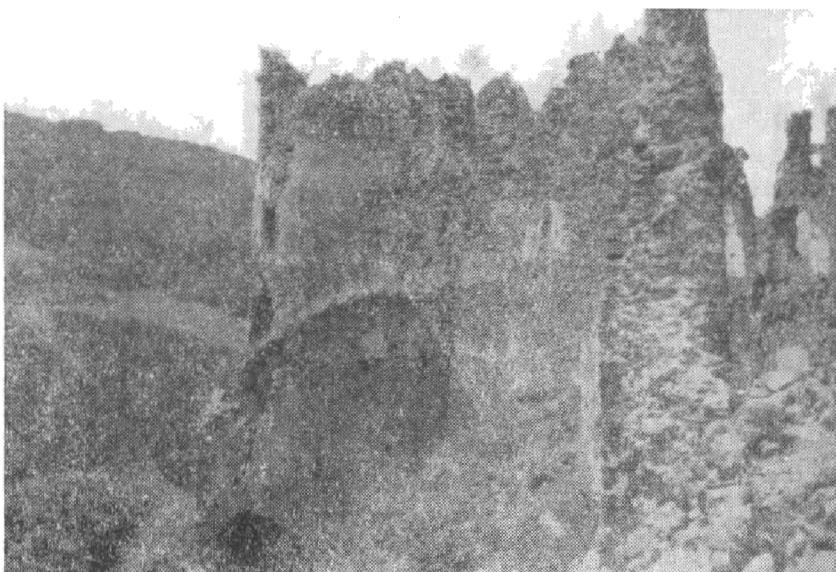
Rok výskumu: 1970—1974

Vedúci výskumu: T. Nešporová

Medzi prvé architektonické výskumy na hrade možno počítať výskum profesora bratislavskej reálky K. Ellenbogena-Könyökiho z roku 1886, ktorý hrad zameral a jednotlivé objekty opísal (Könyöki 1887, 294—303). Ďalší podrobnejší architektonický výskum uskutočnila D. Menclová, ktorá svoje výsledky publikovala v samostatnej práci o hrade (Menclová 1956). Systematický výskum horného nádvoria hradu uskutočnilo v rokoch 1970—1974 Trenčianske múzeum za vedenia T. Nešporovej. Súbežne prebiehal aj architektonický výskum pod vedením A. Fialu.

V juhovýchodnej časti horného nádvoria výskum odkryl pôdorys kruhovej kamenej stavby — rotundy a v jej tesnej blízkosti zistilo sa výskumom 14 hrobov s nálezmi esovitých záušníc, prsteňov a mincí (Koloman 1095—1114). Odkrytá rotunda svojou dispozíciou sa radí medzi rotundy s hladkým obvodovým pláštom (Ø 9,5—9 m). Vo vnútri rotunda má štyri apsydys podkovovitého tvaru; pri ich vyústení ukončené stĺpkmi kruhového profilu. Stavba vznikla najneskoršie v 11. storočí a slúžila za súkromnú svätyňu veľmoža — majiteľa hradu. Samostatné šlachtické sídlo z tohto obdobia však nebolo zistené (pravdepodobne neskoršie prestavby ho úplne zničili). Výskumy zistili, že tzv. Veľká — Matúšova — veža bola vystavaná z kameňa a až okolo roku 1260 obmurovaná tehlovým murivom. V blízkosti bola odkrytá aj kruhová cisterna (Ø 320 cm) z prelomu 13.—14. storočia. Ďalej bol sledovaný priebeh najstaršieho opevnenia, prístupové cesty a pôvodný vstup. Výskum

Obr. 10. Šášovské Podhradie:
Šášovský hrad: 1 – časť ob-
vodového opevnenia; 2 – po-
hľad do nádvoria hradu; 3 –
výlevka odkrytá na nádvorí.

okrem nových poznatkov o architektúre a dispozícii doniesol i pomerne veľa pamiatok hmotnej kultúry od praveku až po 17. storočie.

Nálezy uložené: Trenčianske múzeum Trenčín.

Nešporová 1974, 142—143, 1977, 193—195, 1978, 168—169; Fiala 1977, 13—15.

Veľký Kliž — Klížské Hradište (Topoľčany)

Rok výskumu: 1974

Vedúci výskumu: A. Ruttkay

Na zalesnenej vyvýšenine s nepravidelným elipsovým pôdorysom — zvanej Michalov vrch (kóta 540,8) zisťovacím výskumom sa zistili dva časové i stavebné horizonty, z ktorých starší patrí do 11.—12. storočia. K nemu patrí zemný val obojpínači akropolu. V období druhého horizontu bol vybudovaný kamenný hrad, ktorý vznikol rámcove na prelome 12. a 13. storočia a trval do 14. storočia. Akropola opevnená kamennou hradbou z dvoch samostatných lícovaných múrov spájaných maltou. Medzi nimi je pás ubitej hliny (hradba široká 4 m). Kamenná stavba — štvoruholníková veža ($13,5 \times 10$ m) situovaná na najvyššie miesto plošiny, južná veža (12×11 m) je v základoch ščasti vysekaná do skaly. V jej blízkosti bola kruhová cisterna o Ø asi 6 m, zahŕňaná do skalného podložia.

Zmienky v písomných prameňoch, zatiaľ o tomto hrade úplne chýbajú.

Nálezy uložené: AÚ SAV Nitra.

Ruttkay 1974, 1975b, 1978.

Veľký Šariš — Šarišský hrad (Prešov)

Rok výskumu: 1972—1979 a pokračuje.

Vedúci výskumu: M. Slivka

Hrad nachádza sa 8 km na SZ od Prešova, na výraznom kužeľovitom kopci (571 m n. v.) nad obcou Veľký Šariš.

Prvá písomná zmienka z r. 1260 v listine kráľa Bela IV. Hrad vznikol ako kráľovský hrad a bol centrom Šarišskej župy. V rokoch 1441—1462 bol v držbe Jána Jiskru. Zanikol požiarom roku 1687.

Hradný kopec osídlený od doby kamennej (lineárna, bukovohorská), cez mladšiu dobu kamennú (kanelovaná), neskorú dobu bronzovú, na zlomie letopočtu až po stredovek.

V strednej dobe bronzovej bolo vystavané hradisko s kamenným valom a priekopou, ktoré bolo využité fakticky až do 15. storočia. Najstaršie jadro stredovekého hradu tvorí obytná útočistná veža s pristavaným palácom a malou cisternou. Celý

Obr. 11. Veľký Šariš: jadro hradu — stav pred počiatkom výskumu.

komplex obohnaný kamenným múrom. Hrad prežil značné prestavby v 15. storočí, kedy bolo vystavané vonkajšie opevnenie so 14 vežami sústredené do valového opevnenia. Touto stavebnou činnosťou vznikol hradný útvar o rozlohe 4 ha a $\frac{1}{2}$ ha, ktorým sa radí medzi najväčšie slovenské hrady. Výskumom na dolnom hrade sa odkryli základy hospodársko-remeselníckych objektov a výzkum priniesol veľké množstvo nálezov materiálnej kultúry.

Nálezy uložené: Depozitár KSŠPSAOP, Župčany.

Slivka 1977.

Zemplín — hrad (Trebišov)

Rok výskumu: 1962—1964

Vedúci výskumu: B. Benadik

V strede obce sa vypína kopec zvaný Várhegy, na ktorom v rokoch 1962—1963 viedol archeologický výskum B. Benadik. Je to nevelké hradisko s dobre zachovalou valovou opevňovacou sústavou. Opevnenie ohraničuje oválnu plochu s rozmermi cca 240×150 m a zo strany pravého brehu Bodroga je chránené skalnatým ostrohom vyvýšeným približne 20 m nad tokom rieky. Jeho prvé výskopisné a polohopisné zameranie uskutočnil 1931 Š. Janšák, ktorý ho aj potom skúmal jednou pokusnou sondou roku 1932 (Janšák 1935, 70—75). Z predbežnej publikovanej správy dá sa konštatovať, že sa tu v 9. storočí vystavalo na staršom keltsko-dáckom opevnené silné hradisko, na ktoré neskôr tiež nadviazal komitátyn hrad Zemplín, ktorý v svojich Gestách spomína *Annonymus* ako „castrum Zemlin“ (Szentpétery 1937).

Rada maďarských bádateľov však pripisuje výstavbu hradu prvotným Maďarom už v 10. storočí. Postavili ho, aby mohol chrániť severné hranice uhorského štátu podobne ako Abaujvár pod Košicami (Nováki 1976).

Dispozíciu stredovekého kamenného hradu, v ktorom bolo i sídlo Zemplínskej župy (už v 13. storočí sa tu vyberalo mýto) dnes už nepoznáme a sotva sa dá očakávať, že prípadný archeologický výskum v budúcnosti by otázku rozriešil. Zvyšky stredovekého hradu boli totižto v 18. storočí úplne devastované a materiál z neho sa použil na výstavbu grékokatolíckeho a evanjelického kostola. Tieto novoveké pamiatky dnes tvoria dominantu akropoly hradiska.

Nálezy uložené: AÚ SAV Nitra.

Benadik 1964, 151—159.

Zvolen — zámok — NKP

Rok výskumu: 1966—1968

Vedúci výskumu: Š. Tóthová (Schönweitzová)

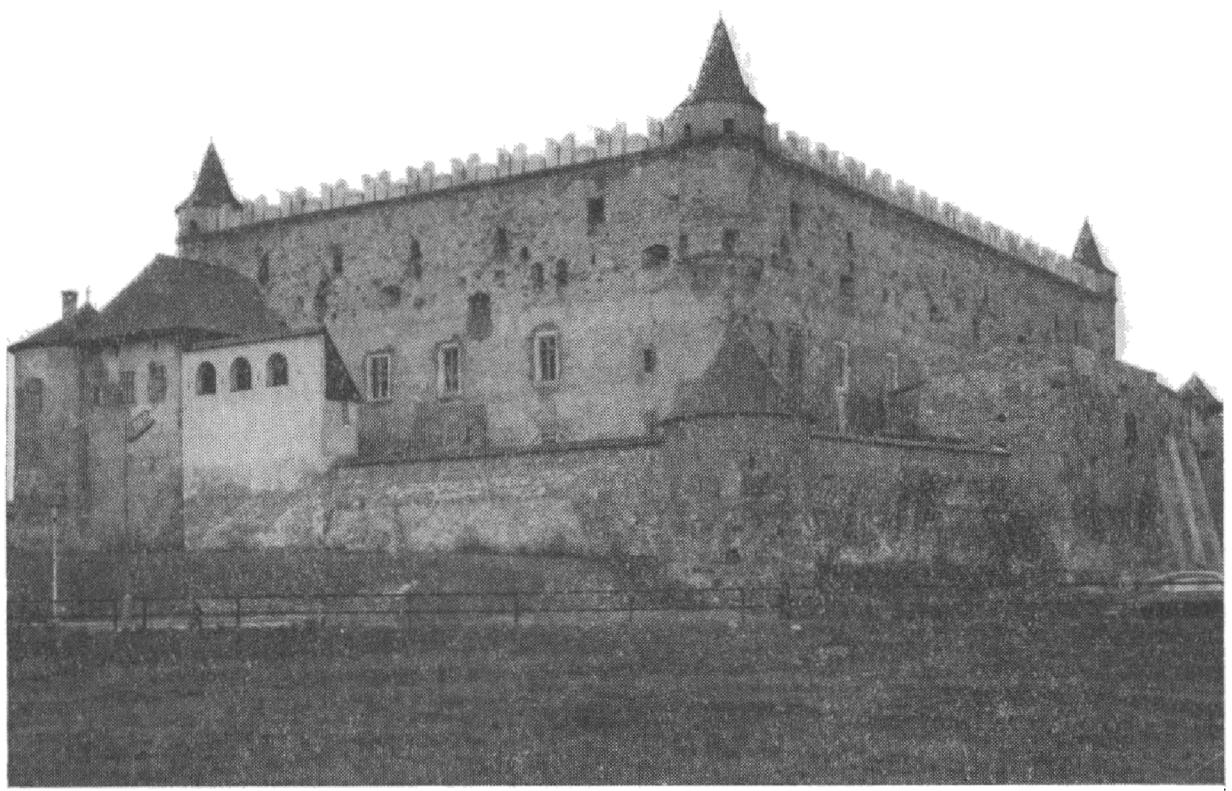
Výskum v areáli pôvodne polovníckeho zámku, typu talianskych mestských kastelov z poslednej tretiny 14. storočia.

Zistené torzo staršej architektúry z pred polovice 13. storočia, bolo súčasťou väčšej sakrálnej stavby — bočná Iod s polkruhovým uzáverom v interéri s nosnými piliermi, na severnej strane so súčasnou veľkou prístavbou.

Nálezy uložené: SÚPSOP Bratislava.

Schönweitzová Š.: 1972, 253—278.

Prv než poukážeme na stredoveké hrádky, na ktorých sa robili archeologické výskumy, zdôrazňujeme, že sumarizujúci prehľad o stredovekých slovenských hrádkoch podal v štúdii z roku 1972 A. Habovštiak. Uviedol v ňom 36 lokalít, a to včítane aj takých pevnôstiek ako boli Gajary, Krnča, Chmeľov a pod. V posledných rokoch však prieskumami (O. Šedo, V. Hanuliak, M. Slivka, J. Macák, A. Vallašek, F. Fackenberg a iní) sa ich počet viac ako zdvojnásobil. Takže môžeme povedať, že k dnešnému dňu máme zaregistrovaných vyše 100 hrádkov. Veľká časť z nich sa nachádza v horskom prostredí — na ostrohoch, kde sa často otvárali a otvárajú kameňolomy, ktorými sa hrádky ničili a ničia. Zistili sme, že fažbou kameňa boli sčasti, alebo úplne zničené tieto hrádky: Podhradík, Liptovská Štiavnica, Ružomberok, Krnča,

Obr. 12. Zvolen: zvolenský zámok: 1 – stav pred opravou; 2 – stav po oprave.

Nižná Slaná a ďalšie. Niektoré boli zničené ešte pri výstavbe košicko-bohuminskej železnice r. 1870 (Podtureň, Varín). Hrádok — pri Hubovej — Eubochňa bol zničený pri výstavbe cesty, a podobne pri výstavbe cesty k vodnej nádrži v Bukovci (Košice-vidiek) bol zničený hrádok Zámčisko a zemné práce pohltili i tzv. Mačací zámok v Nitre-Chrenovej a „Hradište“ v Trakoviciach. A takrečeno pred našimi očami bol zničený i stredoveký hrádok v Rusovciach, Poloha Bergl, a to archeologickým výskumom. Zánik hrádku vysvetlil vedúci výskumu tým, že „ešte prv, ako sme mohli prikročiť k výskumu Gerulaty, museli sme preň vytvoriť vhodné podmienky odstránením prakticky celej hornej polovice umelého navŕšeného pahorku, čo sme napokon kvôli urýchlenému vlastnému výskumu, ako aj finančnej efektívnosti, uskutočnili pomocou buldozéra“ (Dekan 1966).

Vzhľadom na osobitosť a veľký počet hrádkov upúšťame od ich typologicko-chronologického hodnotenia, a tak ako pri hradoch i pri hrádkoch, na ktorých prebiehal archeologický výskum, uvedieme ich v abecednom poriadku s takým hodnotením ako pri hradoch.

Branč (Nitra)

Rok výskumu: 1932

Vedúci výskumu: Š. Janšák

Kruhový vežovitý hrádok vznikol na južnom konci pretiahnutej sprašovej duny („Arkuš“), strmo sa znižujúcej na juhozápadnú a východnú stranu. Zistovací výskum a zameranie lokality uskutočnil Š. Janšák. Priekopou na severnej strane duny bola oddelená vlastná plocha hrádku o priemere 35—38 m. Zemina získaná z výkopu priekopy sa navršila na oddelenú kruhovitú časť, na ktorej spočívala vežovitá stavba. Okrem povelkomoravskej keramiky podarilo sa mu získať aj hrot šípu s úzkym romboickým listom a tučajkou, ďalej bronzový budzogáň ako aj dve mince z druhej polovice 12. storočia.

Janšák 1931.

Bratislava—Rusovce

Rok výskumu: 1891, 1964

Vedúci výskumu: A. Sötter, L. Kraskovská, J. Dekan

Na umelé navŕšenej polohe, nad zvyškami dnes už známej Gerulaty, poloha Bergl, stal kamenný vežovitý hrádok. Prvý výskum koncom minulého storočia (1891) uskutočnil maďarský bádateľ A. Sötter, ktorý písal o zachovanom stredovekom murive s gotickým oblúkom a uviedol, že tento mûr bol vystavaný na zvyškoch staršej pevnosti.

Systematického výskumu na tejto známej rímskej lokalite roku 1964 sa ujala L. Kraskovská a neskôr J. Dekan. Výskum zistil kamennú stavbu, ktorá mala pomerne hrubé murivo. Zo stredovekej stavby — hrádku zachovala sa iba južná časť jz. nárožia. Severnú stranu strhli dunajské záplavy. Návažkové vrstvy, do ktorých boli zapustené základy veže, obsahovali črepy z povelkomoravského obdobia.

Samotné Rusovce sa už v listine Ondreja II. z r. 1208 spomínajú ako „terra URUZWAR“ a výslovne sa o hrádku hovorí v listine Bela IV. z r. 1266, ktorou daroval Rusovce s hrádkom Herrandovi, kráľovskému kopijníkovi a županovi Trenčianskej a Mošonskej župy (E. Szentpetéry, 1923, č. 1485).

Nálezy uložené: SNM Bratislava.

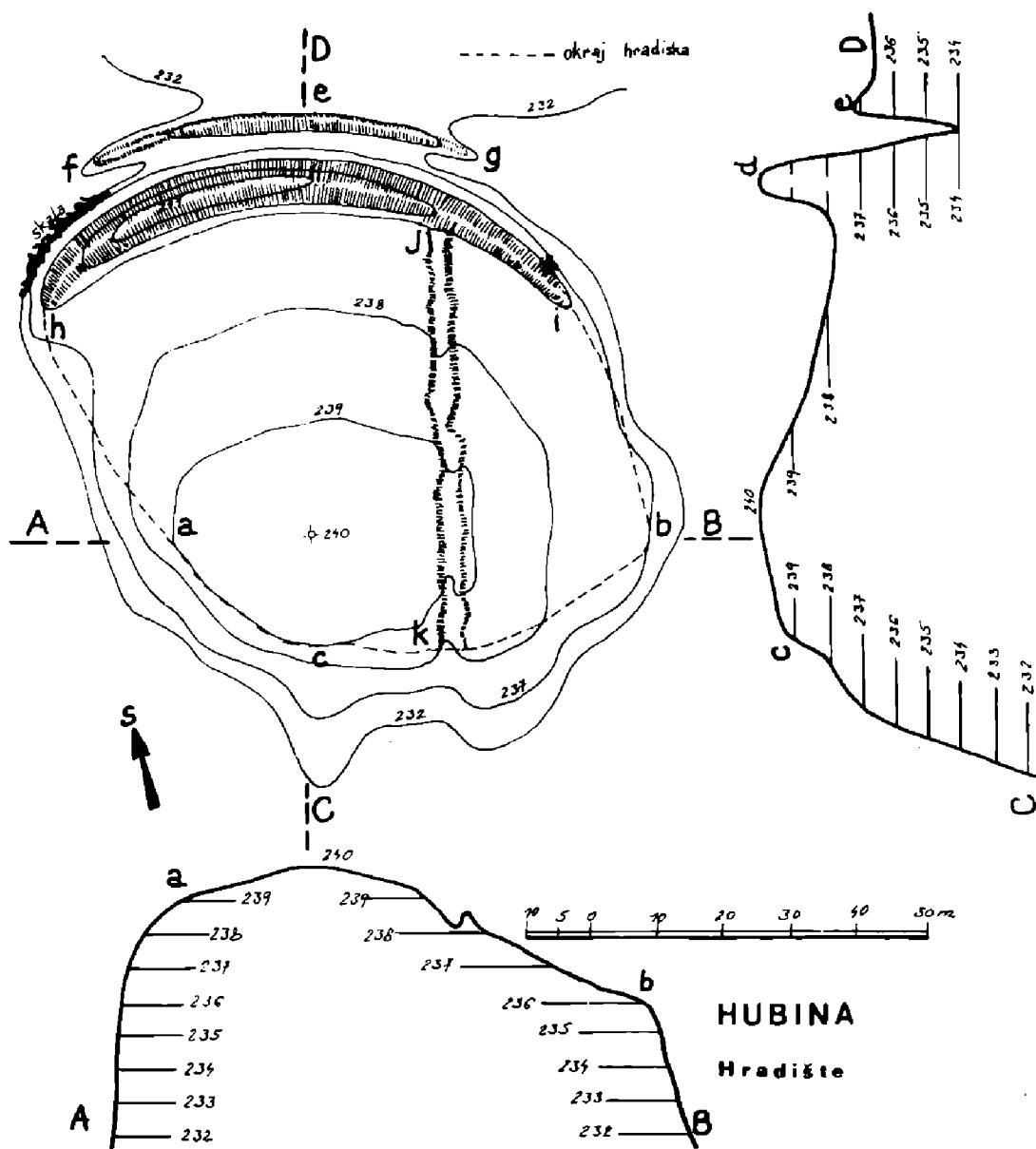
Dekan 1966, 145.

Drážovce (Nitra)

Rok výskumu: 1947, 1948

Vedúci výskumu: L. Kraskovská

Hradisko s opevneným kostolom sv. Michala z 12. storočia prvý zameral a opísal Š. Janšák. Výskum realizovalo Slovenské múzeum a zistilo sa, že vápencová

Obr. 13. Hubina: situačný náčrt hrádku (podľa Š. Janšíka).

skala bola obohnana valmi, ktoré sa zachovali len na východnej a sčasti na severnej strane. Výskumom sa zistil val, profil opevnenia, ktoré tvorili dva kamenné múry (hrubé 130 a 140 cm) ohraničujúce v šírke 430 cm a zvyšky drevenej konštrukcie zasypanej hlinou. V severnej časti valu bola iba drevená palisáda. Konštrukcia opevnenia nadviazala na veľkomoravské hradby a pochádza z výstavby kostola. Výskum neobjavil pozostatky „honosnejšej stavby“, ktorú predpokladal V. Mencl. Avšak situácia lokality na ostrožnom výbežku Zoborského pohoria s existujúcim kostolom a k nemu prináležajúcim cintorínom, ktorého inventár patril pochovaným z vyšej spoločenskej vrstvy, ani nevylučuje mienky V. Mencla.

Nálezy uložené: SNM Bratislava.

Kraskovská 1961, 161—177.

Hubina (Trnava)

Rok výskumu: 1973

Vedúci výskumu: A. Ruttkay

Poloha „Hradište“ — lokalitu do literatúry uviedol Š. Janšík (1930). Zistovací výskum viedol A. Ruttkay. Je to ostrožný hrádok z 12. až z druhej polovice 13. storočia. Výskumom bol zistený kamenný val 50×10 m o šírke 2 m s priekopou. V areáli

zvyšky blokovej stavby s pecou a oválna jama vystužená drevom, pravdepodobne cisterna.

Nálezy uložené: AÚ SAV Nitra.

Ruttkay 1975, 144—145.

Jarovnice-Močidlany (Prešov)

Rok výskumu: 1954

Vedúci výskumu: V. Budinský-Krička

Halštatské hradisko na vrchu Várhed (kóta 503) objavil r. 1949 J. Repčák. Archeologicky ho bádal V. Budinský-Krička. Na akropole sa zistili zvyšky dreveného hrádku (trámy 25 cm hrubé) s kamennou podmurovkou (š. 45—60 cm). Hrádok obohnaný valom (hlina a štrk) a priekopou širokou pri ústi 4,5 m, pri dne 80 cm, hĺbka 200—210 cm.

Nálezy: keramika, bronzová trojlístková ozdoba a hrot zo šípu s trňom. Minca Bela IV. datuje hrádok do 13. storočia.

Nálezy uložené: AÚ SAV Nitra.

Budinský-Krička 1961, 360—361.

Jelšava (Rožňava)

Rok výskumu: 1976

Vedúci výskumu: L. Olexa—G. Thököly

Zisťovací výskum zemného hrádku nad mestom v polohe Hradovisko sa uskutočnil roku 1976. Cieľom výskumu bolo určiť starie jednotlivých fáz ako aj čas výstavby hrádku. Podľa písomných prameňov bol královským hrádkom postaveným pred rokom 1241, ale koncom 13. storočia aj zanikol (Fügedi 1977, 146—147).

Hrádok na Hradovisku mal oválno obdĺžnikový pôdorys o rozmeroch cca 40×30 m a vysokou „akropolou“, na severnej strane obohnaný hlbokou (4—6 m) a širokou priekopou (10—13 m). Zo západnej, prístupnejšej strany priekopa bola dvojitá. Výskumom sa podarilo zachytiť jednak starší horizont z 12.—13. storočia a mladší z 15. storočia súvisiaci s vojenskými operáciami jiskrovcov v tejto oblasti.

Nálezy uložené: Banícke múzeum Rožňava.

Olexa-Tököly 1977.

Kamenín (Nové Zámky)

Rok výskumu: 1958

Vedúci výskumu: A. Točík

Lokalitu prvýkrát opísal Š. Janšák v roku 1938 (Janšák 1938, 15). Zisťovací výskum realizoval A. Točík. Na umele navŕšanej vyvýšenine na polohe Várhegy (kóta 133) výkopom sa zistila pomerne hlboká priekopa (výškový rozdiel 8,40 m) vo tvare useknutého kužeľa s priemerom vrchového plateau 25—28 m, na ktorom bol postavený drevený strážny hrádok. Keramický materiál ho datuje do 12.—13. storočia.

Nálezy uložené: AÚ SAV Nitra.

Habovštíak 1971a.

Liptovská Sielnica — Liptovská Mara (Lipt. Mikuláš)

Rok výskumu: 1965, 1976—1978

Vedúci výskumu: K. Pieta

Prvý prieskum a zameranie uskutočnil v r. 1877 J. Neudeck (MAGW 9, 1880, 46, tab. II). Zisťovací výskum v r. 1965 urobil V. Goš a vo vyše uvedených rokoch K. Pieta tu urobil systematický výskum. Podľa neho na najvyššom mieste hradiska z obdobia tzv. púchovskej skupiny bol vystavaný vežovitý hrádok. Celá plocha stredovekého hrádku (cca 310 m²) bola obohnaná priekopou so zisteným palisádovým opevnením (koly i Ø 30—40 cm, od seba vzdialenosť 40—50 cm), ktoré bolo asi vypletené konármami a prútím. Výskum odkryl zrubovú drevenú stavbu — vežu, južne od nej aj obytný objekt s pecou. Malé nádvorie na ploche cca 60 m² bolo

vydláždené vápencovitým, pieskovcovými a žulovými okruhliakmi. Vlastný val bol kamenno-zemný. Najstarší horizont hrádku dokladá keramika z priekopy datovaná do 13. storočia. Ďalší horizont datovaný mincami Mateja Korvína, Kazimíra Jagelovského a Ferdinanda I. je z 15—16. storočia.

Nálezy uložené: AÚ SAV Nitra.

Pieta 1977, 1978.

Malá Mača (Galanta)

Rok výskumu: 1971

Vedúci výskumu: A. Habovštiak

Stredoveký hrádok v polohe Várdomb prebádal A. Habovštiak. Z pôvodného hrádku sa zachovala len časť zemného násypu a dvoch priekop, ktoré boli výskumom prefaté a prebádané. Nálezy pochádzajú z 12.—13. storočia.

Nálezy uložené: SNM Bratislava.

Habovštiak 1971a.

Malé Kosihy (Nové Zámky)

Rok výskumu: 1956

Vedúci výskumu: A. Točík

Roku 1956 uskutočnil sa pod vedením A. Točíka systematický výskum na vyvýšenine Törökdomb, ktorá sa dvíha asi 21 metrov nad hladinou Ipľa na jeho pravom brehu.

Výhodná poloha bola intenzívne osídlená od neolitu až po stredovek. Superpozícia ukázala jednotlivé fázy osídlenia. Zistené zvyšky ukázali, že tamojší stredoveký drevený hrádok mal pravdepodobne vojensko-strážnu funkciu, na čo poukazujú nálezy vojenského charakteru. Nechýbajú však ani keramické pamiatky a datujú život na hrádku do 12.—14. storočia.

Nálezy uložené: AÚ SAV Nitra.

Točík 1961, 35.

Nitra-Chrenová

Rok výskumu: 1969

Vedúci výskumu: M. Kliský

Tzv. vežovitý hrádok (zvaný Mačací zámok), dnes zástavbou úplne zničený, prvý zameral a naň upozornil Š. Janšák. Záchranný výskum uskutočnil r. 1969 M. Kliský.

Umele navršený homolovitý kopec na vyvýšenej terase nad inundačnou oblasťou rieky Nitry, ktorého základňu tvoril obdĺžnik 30×25 m bol obohnáný priekopou. Na vrchole stála drevená vežovitá stavba akiste s funkciou vojensko-strážnej. Výskum okrem pravekých nálezov, doniesol i nálezy slovanské i nálezy mladšie, ktoré rámcovo možno datovať od 7.—12. storočia.

Nálezy uložené: AÚ SAV Nitra.

Kliský 1978.

Obišovce (Košice)

Rok výskumu: 1961—1962

Vedúci výskumu: B. Polla

Pozoruhodným objavom historickoarcheologickej výskumu Slovenského národného múzea v Bratislave je stredoveký šlachtický hrádok na Zámčiske (kóta 359,6) v katastri obce Obišovce. Patrí do série tých hrádkov, po ktorých na povrchu neostali nijaké architektonické zvyšky a ktoré sa začali v Uhorsku stavať najmä po roku 1242 a medzi tie, ktoré zanikli na prelome 15—16. storočia v čase zvýšeného hradoborectva.

Hrádok bol obohnáný pomerne vysokými valmi, hlbokou priekopou. Hradný areál sa skladal zo stredovekej prístupovej cesty, vonkajšieho valu, priekopy, hradného múru so vstupnou bránou, so strážnicou, obrannej veže, paláca a vlastného

nádvoria s vymurovanou cisternou, v ktorom sídlila drienovská vetva z rodu Abovcov.

Hrádok chránil dôležitú stredovekú obchodnú cestu z Košíc cez Prešov a Demjatu do Poľska.

Nálezy uložené: AÚ SNM Bratislava.

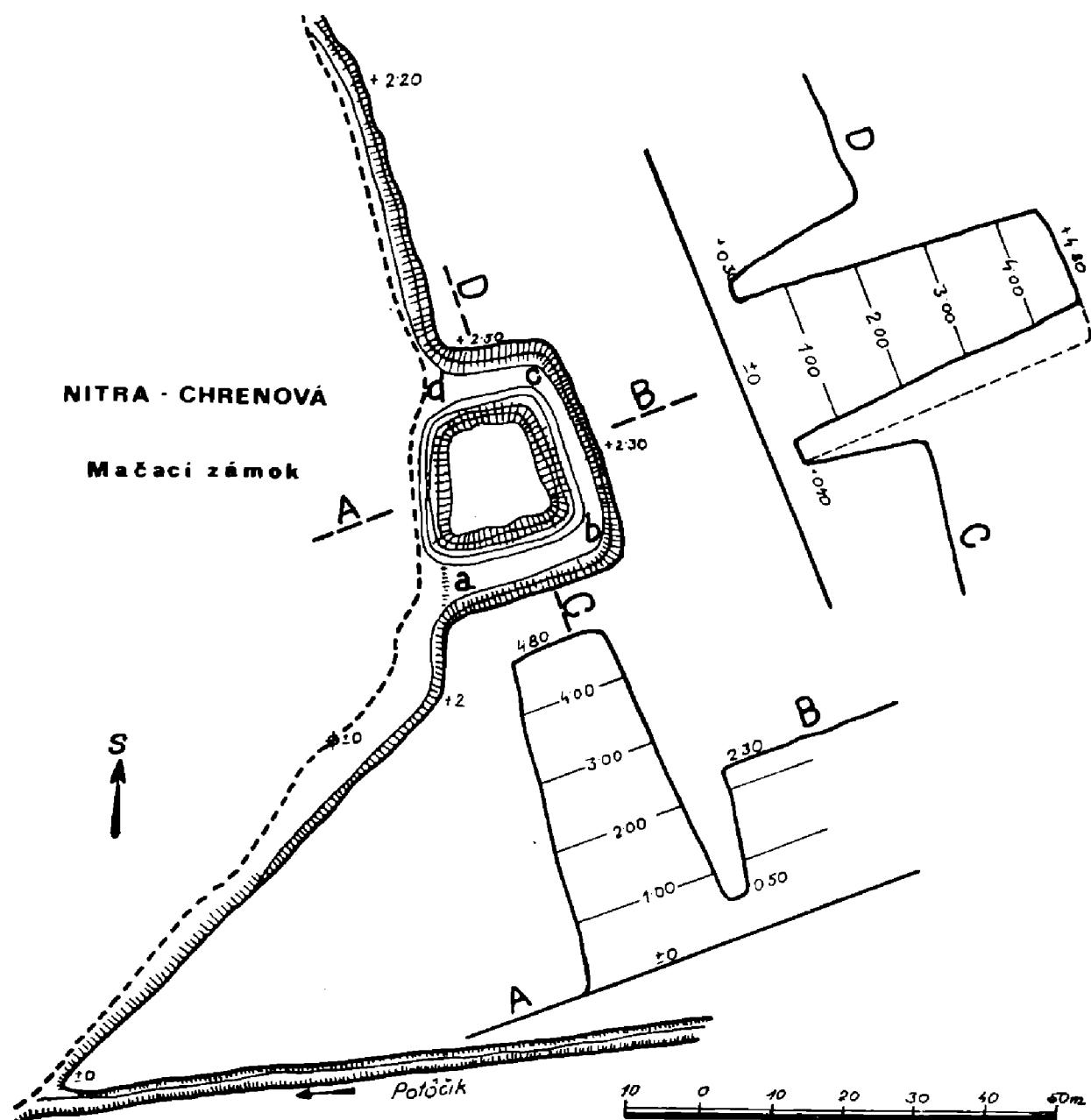
Polla 1964, 468—484.

Podtureň (Liptovský Mikuláš)

Rok výskumu: 1975

Vedúci výskumu: V. Hanuliak + K. Pieta.

Stredoveký hrádok v polohe Bašta (kóta 667,6) zameral a opísal už v minulom storočí J. Neudeck (MAGW 9, 1880, 50, tab. VI). V roku 1932 ho amatérsky skúmal P. Okoličaný (Kürti J.: Správy Liptovského múzea v Ružomberku II, 1932, č. 2, 37). Stavebná časť hrádku bola do roku 1975 zničená ťažbou vápenca, takže ostala iba obvodná priekopa a predpolie hrádku. Tato plocha stala sa miestom výskumu v roku 1975.

Obr. 14. Nitra – Chrenová: Mačaci zámok – situačný náčrt vežovitého hrádku (podľa Š. Janšáka).

Výskum južnej časti priekopy vákovitého tvaru o hĺbke 200—250 cm, oddeľujúcej vežovitý hrádok od plôch pôvodného ranohistorického hradiska, odkryl zvyšky drevenej konštrukcie premostenie s dláždenou cestou. Okrem keramických nálezov (11.—12. storočia) našli sa i hroty šípov, nože, kostená pracka a päť minci Mateja Korvína (1458—1490).

Nálezy uložené: Liptovské múzeum Ružomberok.
Hanuliak—Pieta 1976, 102—103.

Radzovce — Šiatorošská Bukovinka (Lučenec)

Rok výskumu 1932, 1961

Vedúci výskumu: V. Budinský—Krička, J. Hrubec

Stredoveký hrádok na vrchu Kőszegő skúmal v rokoch 1931—1932 V. Budinský—Krička a neskôr v r. 1961 J. Hrubec.

Drevený vežovitý hrádok, ktorý mal strážnu funkciu, bol opevnený dvojitým valom. Výskumy doniesli veľké množstvo kovového inventára, hlavne výzbroje a výstroje bojovníka ako aj remeselnické nástroje. Nálezy keramiky (tzv. biela keramika) a ostatné nálezy dovoľujú datovať život na hrádku do 12.—13. storočia.

Nálezy uložené: SNM Martin.
Budaváry 1936—1937.

Slovenské Pravno (Martin)

Rok výskumu: 1963

Vedúci výskumu: A. Šichman—Petrovský, G. Povala

Stredoveký hrádok na polohe zvanej Šiance leží na kopci s vrcholovou plochou o rozmeroch 20×30 m. Na svahoch ju opevnili dvomi prstencami valov s priekopou a obvodným múrom okolo temena kopca.

Prvé pokusné výskumy tu realizoval koncom minulého storočia P. Križko (Križko 1870, 42). Poloha svojou dominantou prilákala nových a nových lokálnych „bádateľov“ (Šikura, 1933—1934, 72—93, Petič 1935, 313—314, Šikura 1944,).

Krátkodobý zisťovací výskum v r. 1963 uskutočnili vyše uvedení bádatelia. Výskum bol závažný pre chronologické zatriedenie jednotlivých fáz na lokalite a spoznanie zástavby a fortifikačného systému na Šianoch. Lokalita bola osídlená vo včasnom a vrcholnom stredoveku, a to v dvoch časových horizontoch. Starší horizont patrí do povelkomoravského obdobia, do ktorého spadá výstavba dreveného hrádku s dvoma zemnými valmi. V období druhého časového úseku v 13. storočí — bol vybudovaný kamenný hrádok — jednoduchá bloková stavba o rozmeroch 5×8 m, obohnana obvodovým múrivom. Zánik hrádku možno datovať do r. 1432, keď tadeto prechádzali husitské vojská z Rajca do Nitrianskej stolice (Tóth—Szabó 1917, 114).

Nálezy uložené: Považské múzeum Žilina.
Šichman—Petrovský 1964, 56—61.

Vajkovce (Košice-vidiek)

Rok výskumu: 1977

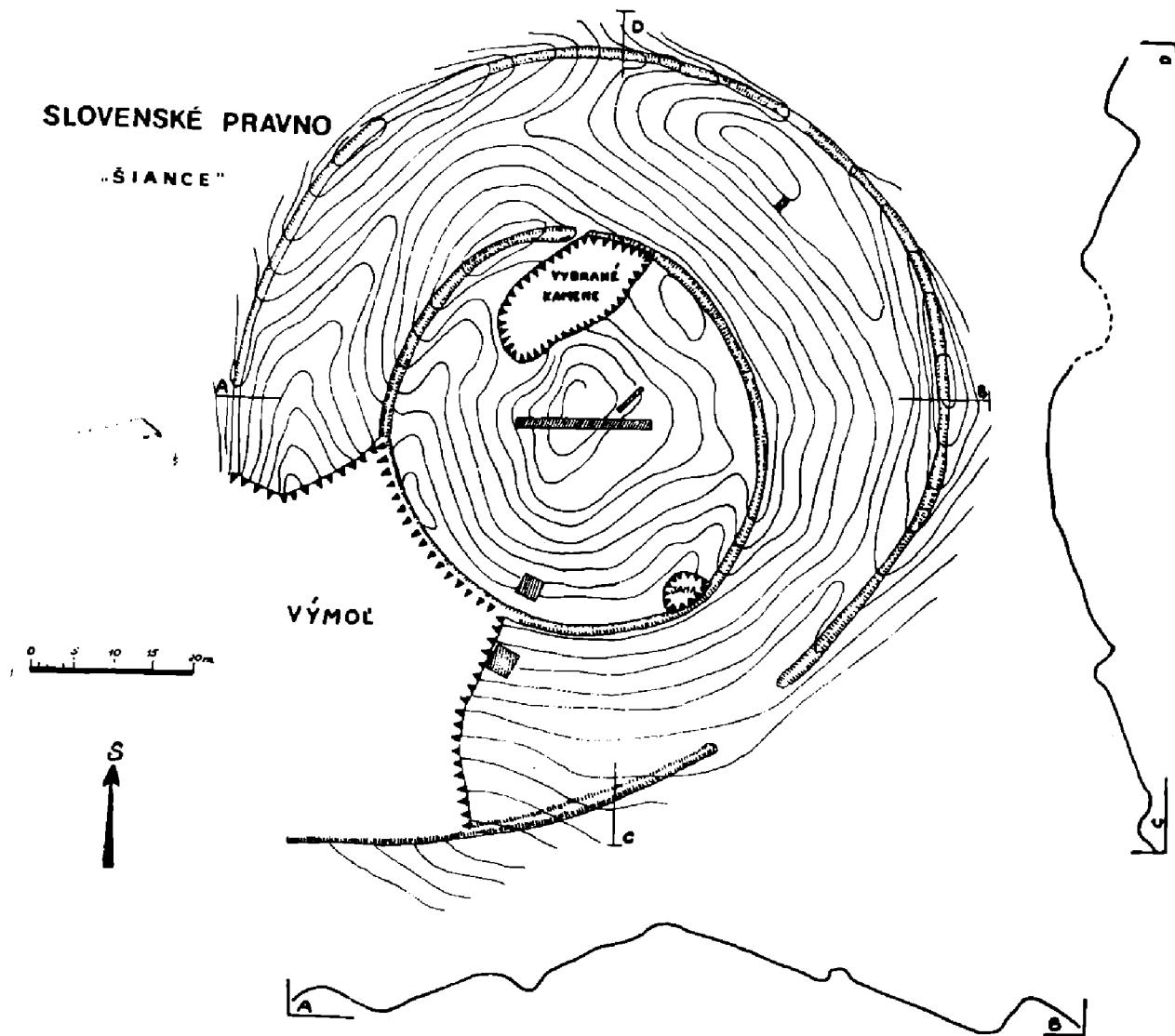
Vedúci výskumu: M. Slivka

Na vyvýšenine zvanej Pildankert, ktorá dnes slúži za obecný cintorín, nachádza sa po jeho juhozápadnej strane fortifikačný útvar zvaný Várhed.

Výskum odkryl základy, resp. základové ryhy blokovej stavby o rozmeroch 13,5×7 m (šírka základov 100—120 cm). Táto vežovitá stavba bola obohnana mohutnou priekopou (šírka 12 m a hĺbka dodnes 3 m) podkovitého tvaru. Zo severozápadnej strany ju chránil prudký svah terénu.

Existenciu tohto feudálneho sídla už pred polovicou 13. storočia potvrdzuje okrem archeologických nálezov aj donančná listina kráľa Štefana V. z roku 1270, v ktorej sa spomína zeman Vojk (Woyk), podľa ktorého i dedina dostala svoje meno. Zánik hrádku kladierme k roku 1312, k známej bitke pri Rozhanovciach.

Nálezy uložené: Východoslovenské múzeum.
Slivka 1978, 313—321.

Obr. 15. Slovenské Pravno: Šiance – pôdorys hrádku (stav z roku 1963).

Veselé (Trnava)

Rok výskumu: 1944, 1949—1950

Vedúci výskumu: A. Točík, A. Knor

Na výskume v roku 1944 ako i na výskume v rokoch 1949—1950 podarilo sa vedúcim výskumu odkryť profil stredovekej priekopy a časť areálu stredovekého hrádku pri výskume opevnenej osady zo staršej doby bronzovej na polohe Víg-vár-Hradište. Stredoveká priekopa presekávala na juhovýchode terén osídlený v dobe bronzovej. Stopy po stredovekom hrádku sprevádzal bohatý materiál stredoveký (keramika, lemeš, sklenená fľaša a pod.) z 13. storočia. Rozmery stredovekého hrádku sa však už nedali v celosti zistíť. Lokalita bola a je značne porušovaná fažbou hliny ako i dnešnou zástavbou obce.

Nálezy uložené: AÚ SAV Nitra.

Točík 1964, 8, 12, 150 najmä poznámka č. 2.

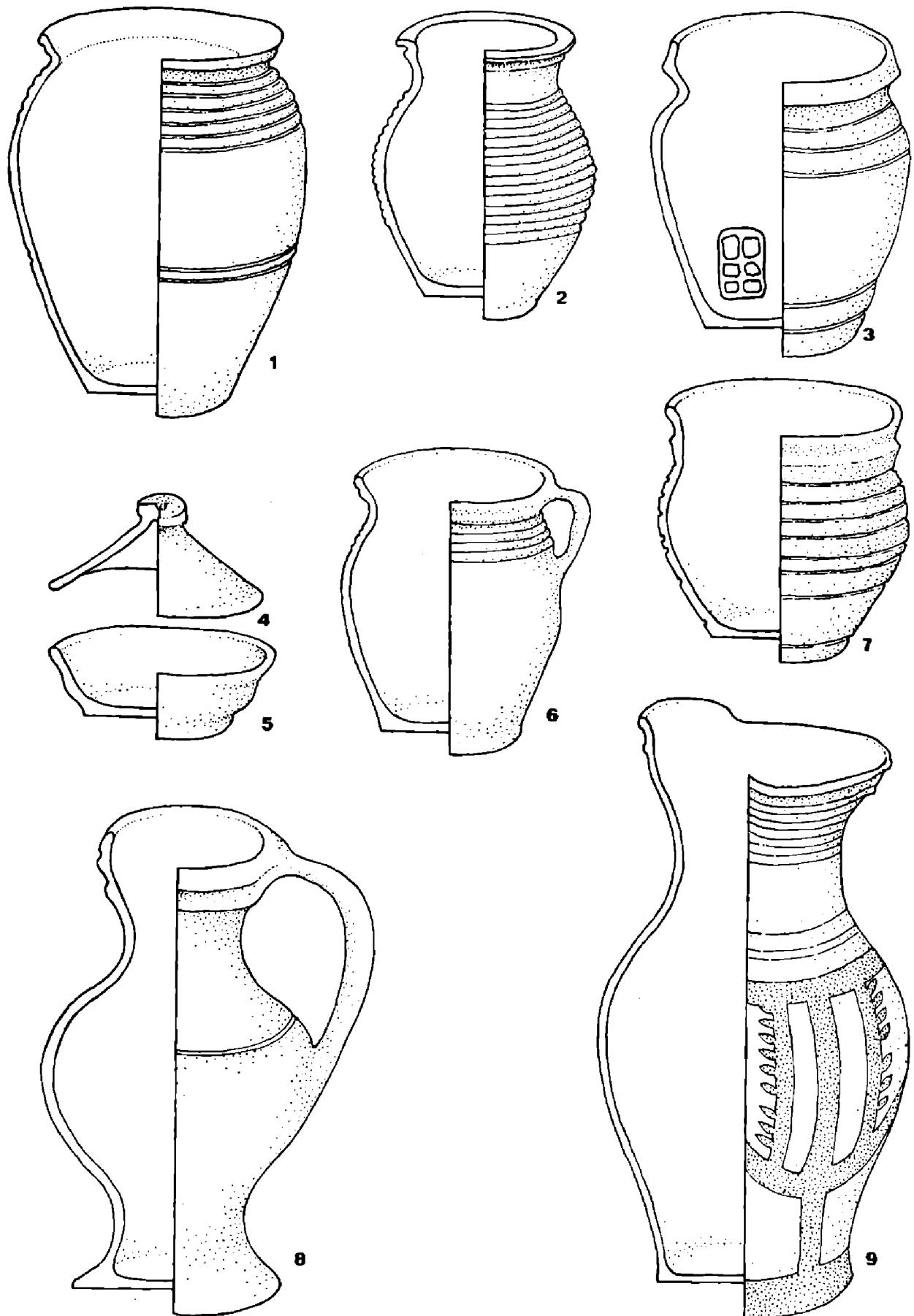
I napriek tomu že podľa výpočtu lokalít, na ktorých prebiehali výskumy a prieskumy, môže sa zdieť, že sme na záchranu našich hrádkov a hradov urobili veľa, predsa len musíme objektívne konštatovať, že je to pomerne málo a že výskum a záchrana týchto pamiatok podľa nás mala by byť koordinovaná z jedného centra, nemala by byť taká živelná, ako tomu bolo doteraz. Na výskume mali by sa zúčastňovať vedecko-výskumné teamy (archeológ, histo-

rik, geograf, historik umenia, architekt a pod.), ktoré by realizovali výskum, ale na takých objektoch, ktoré by boli po výskume konzervované a sprístupnené našej širokej verejnosti. Preto navrhujeme, aby akémukoľvek zásahu do hociktorého hradného komplexu bezpodmienečne predchádzal výskum archeologický, umeleckohistorický, historickoarchitektonický, archívny a pod. Výsledky týchto výskumov by potom vyústili v spoločnú vedeckú dokumentáciu objektu pre projekčné a stavebno-záchranné práce. Táto naša základná požiadavka je koniec-koncov zakotvená aj v tzv. benátskej charte z roku 1964 (II. kongres ICMS).

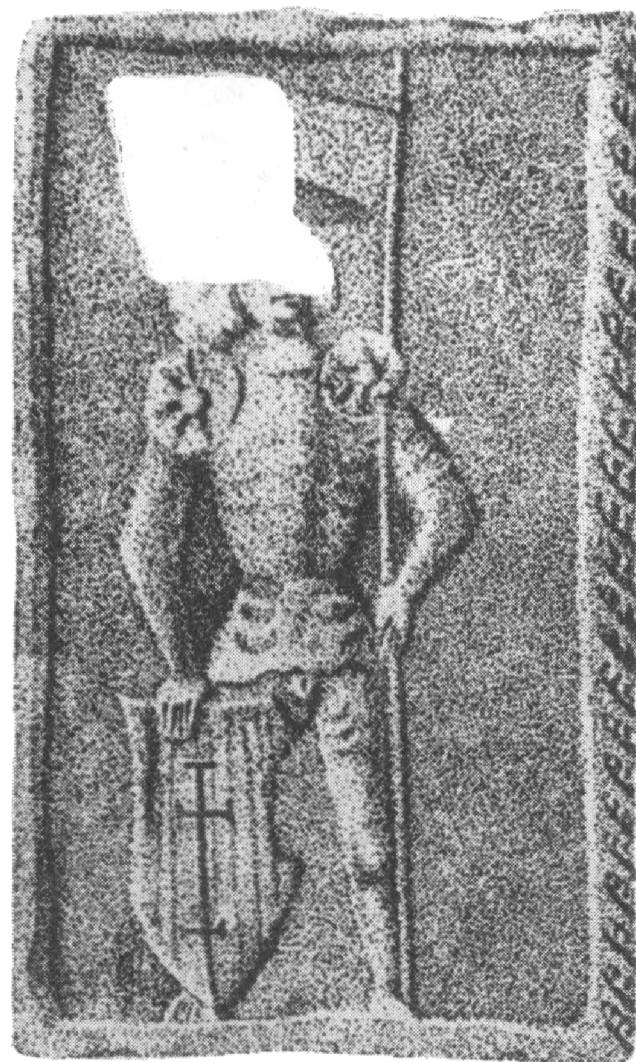
Vychádzajúc z doterajších našich skúseností a poznatkov navrhujeme pre výskum hrádkov a hradov na Slovensku predovšetkým urobiť niektoré predpráce, lebo chýbajú nám také práce, ako sú napr. pre Čechy: Sedláček A.: Hrady, zámky a tvrze království Českého (15 zväzkov, 1882—1927) a posledná práca: Menclová D.: České hrady 2 zv. 1972 a preto navrhujeme našu pozornosť zamierať na: 1. bibliografický súpis literatúry k jednotlivým lokalitám; 2. kartograficky podchýtiť hrady a hrádky na Slovensku, o ktorých vieme a na ktorých prebiehali výskumy; 3. pritom bude treba zvláštnu pozornosť venovať i tzv. mestským hradom (Banská Bystrica, Bardejov, Kremnica, Banská Štiavnica a Žilina); 4. vypracovať jednotnú terminológiu a pomenovanie hradov a hrádkov a ujednotiť ich názvy (napr. Holičský hrad a či zámok, Kežmarský hrad a či zámok, a pod.); 5. treba prebádať archívne fondy našich i zahraničných archívov a publikovať získané a zistené pramene, a to nielen písomné, ale i grafické (plány, mapy, rytiny a pod.); 6. podrobniť kritike a revízie doteraz publikované pôdorysy hrádkov a hradov, lebo sa ukazuje veľká disproporcia medzi publikovanými pôdorysmi a medzi reálom; 7. prieskumy robiť sústavne a intenzívne, a to podľa jednotlivých regiónov a až na základe ich výsledkov a po zvážení všetkých okolností (spoločenská potreba zachrániť pamiatku, stav ohrozenia, ochrana pred „dolovaním“ kameňa na niektorých hradoch a pod.), rozhodnúť o komplexnom výskume tej-ktorej pamiatky — hradu; 8. každý pracovník je povinný výsledky svojich prieskumov a výskumov publikovať; 9. aby se naše požiadavky a návrhy mohli realizovať, navrhujeme, aby túto vedecko-výskumnú prácu koordinovala a za ňu zodpovedala zvláštna komisia pre výskum hradov, hrádkov, ktorá by s konečnou platnosťou aj rozhodla, na ktorom objekte bude realizovaný komplexný výskum. Tým by sa predišlo tomu, aby k výskumom na hradoch dochádzalo živelne, bez rozhodnutia, čo po výskume s pamiatkou, lebo vieme, že nie každý hradný objekt je možno upraviť na múzeum a rekonštruovať.

Všetky tieto práce by mali sledovať jeden cieľ: zachrániť bádanú pamiatku. Výskumné správy by boli podkladom pre projekciu a na ňu nadväzujúcu stavebnú činnosť, ktorou by sa vlastne každý výskum na pamiatke končil. Je len samozrejmé, že projekcia pre záchrannu toho-ktorého hradu by bezpodmienečne vychádzala z výskumných správ a musela by postupovať podľa zásad pamiatkovej starostlivosti. Každý prebádaný objekt so zvyškami architektúry musí byť v poslednom dôsledku konzervovaný, lebo len tak bude mať naša práca aj konečný spoločenský dosah a zachráni pamiatky na ďalšie storočia.

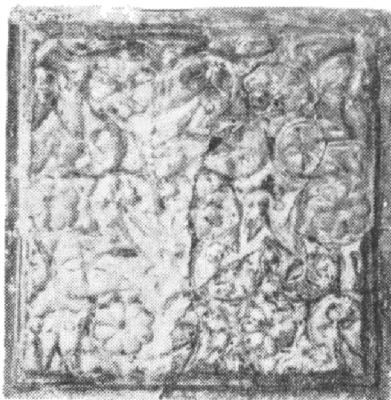
Tieto naše požiadavky vychádzajú aj z uznesení býv. predsedníctva SNR č. 24/1961 ako aj z vládneho uznesenia č. 84/1970, v ktorých mnohé z hradných objektov boli vyhlásené za Národné kultúrne pamiatky.

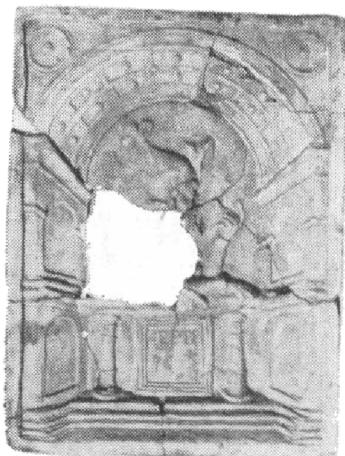
Obr. 16. Ukážky stredovekej keramiky. 1 – Hrad Liptov; 2 – Sobátku; 3, 7 – Radzovce – Šiatoročská Bukovinka 4, 5 – Gelnica – hrad; 6 – Strečno – Bašta; 8 – hrad Šariš; 9 – hrad Krásna Hôrka.

1

2

3

4

5

6

Obr. 17. Ukážka stredovekej kachliarskej keramiky. 1 – Spišský hrad; 2–4, 6 – hrad Šariš; 5 – hrad Muráň.

Použitá literatúra a jej skratky

AAASH	Acta Archaeologiae Academiae Scientiarum Hungariae. Budapest.
AÉ	Archeologai értesítő. Budapest.
AH	Archaeologia historica. Brno.
AK	Archeologai közlemények. Budapest.
AR	Archeologické rozhledy. Praha.
AVANS	Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku (uvádzame rok vydania!). Nitra.
CM	Cyril a Metod.
ČMSS	Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Turč. sv. Martin.
HC	Historica carpatica. Košice.
HS	Historica slovaca. Bratislava.
HŠ	Historické štúdie, Bratislava.
Ksl	Krásy Slovenska. Bratislava.
LMS	Letopis Matice slovenskej. Turč. Sv. Martin.
MAGW	Mitteilungen anthropologischen Gesellschaft in Wien. Wien.
NO	Nové obzory. Prešov.
NN	Národné noviny. Turč. Sv. Martin.
OP	Oblastné noviny. Prešov.
O počiatkoch	O počiatkoch slovenských národných dejín. Bratislava.
PA	Památky archeologické. Praha.
PAM	Pamiatky a múzeá. Bratislava.
PAS	Priroda a spoločnosť. Bratislava.
PP	Pamiatky Príroda. Bratislava.
SbMSS	Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Turč. Sv. Martin.
SIA	Slovenská archeológia. Nitra.
SP	Slovenské pohľady. Turč. Sv. Martin.
ŠZ AÚSAV	Štúdijné zvesti Archeologickeho ústavu SAV. Nitra.
VC	Vlastivedný časopis. Bratislava.
Vlastivedný sprievodca	Vlastivedný sprievodca po Devíne. Bratislava 1979.
VÚ	Vasárnapi ujság. Budapest.
Významné náleziská	Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978.
zb	Zborník.
ZbFFUK	Zborník Filozofickej fakulty univerzity Komenského. Bratislava.
ZbSNM	Zborník Slovenského národného múzea. Bratislava, Martin.

- Andel K., 1955: Výsledky archeologického prieskumu na zemplínskoužskej nížine v rokoch 1953/54. In: Vlastivedný zborník. Košice, 1, 168—170.
- Bagin A., 1979: Z dejín Devína: In: Vlastivedný sprievodca, 96—167.
- Bál J., 1914: Szepesvára története. Lőcse.
- Balaša G., 1964: Hrad Zniev (Turčiansky) vo svetle najnovších archeologických výskumov. Vlastivedný zb. Považia 6, 262—272.
- 1973a: Výskum na hrade Liptovský Hrádok. KSl 50, 270—271.
- 1973b: Archeologický výskum na hrade Liptovský Hrádok. PP č. 4, 32—34.
- Bartholomeides L., 1806—1808: Historico-geographico-statistica notitia inclyti superioris Ungariae commitatus Gömöriensis. Leutchoviae.
- Bel M., 1742: Notitia Hungariae novae historicо-geographica. Viennae.
- Benadik B.—Točík A., 1978: Zemplín, okres Trebišov: In: Významné náleziská, 253 až 256.
- Benkó J., 1929: Fülekvár története. Rimavská Sobota.
- Botto J., 1900: Miestopisné úryvky z Gemera. SbMSS 5, 47—54, 155.
- 1901: Miestopisné úryvky z Gemera (pokračovanie), SbMSS 6, 124—125.
- Böhm J.—Mencl V., 1931: Výzkum na hradě Nitranském 1930—1931. PA 37, 64—79.
- Bruckner G., 1906: A késmarki Thökoly vár multja. VÚ č. 43.

- Budaváry V., 1936—37: Archeologické výskumy na Slovensku v r. 1933—36. ČMSS 28—29, 11—17.
- Budinský—Krička V., 1961: Slovanské osídlenie na severovýchodnom Slovensku. SIA 9, 346—390.
- Czobor B., 1877: Magyarország középkori várai. Századok 11, 599—616, 704—726.
- Čaplovič D., 1978: Archeologický výskum zanikutej stredovekej dediny vo Svinici, okr. Košice-vidiek. AH 3, 19—27.
- 1980: Výskum kamennej blokovej stavby vo Svinici. AVANS 1978/80, 84—85.
- Čaplovič P., 1958: Oravský zámok vo svetle novších výskumov. PAM 7, 81—87.
- 1967: Oravský zámok. B. Bystrica.
- Cervinka I. L., 1914: Děvín, velehrad říše velkomoravské. Brno.
- Cselényi J., 1931: Spišský hrad a okolie Spišského hradu. Spišské Podhradie.
- Dekan J., 1951: Výskum na Devíne v roku 1950. AR 3, 164—168.
- 1961: Devín a Veľká Morava. PAS 10, 25—29.
- 1966: Znovuobjavená Gerulata. Svet vedy 3, 145.
- Dekan J.—Keller I.—Plachá V., 1978: Devín (Bratislava-Devín). In: Významné náleziská, 46—54.
- Demkó K., 1914: Felsőmagyarországi várak és várbiertkok a XVI században. Hadtörténelmi közlemények, 212.
- Dohnányi L., 1939: Trenčiansky hrad. Trenčín.
- Drenko Z., 1976: Archeologický výskum Levického hradu. ZbSNM — História 16, 113—128.
- 1980: Archeologické nálezy na hrade Strečno. AVANS 1978/80, 89—91.
- Eisner J., 1940—41a: Výzkum na Děvíně v letech 1933—1937. HS 1/2, 108—137.
- Ethey G., 1926: Vágújhely története és a szomszédos várak. Nitra.
- 1940—41b: Pohřebiště z doby velkomoravské v Devině. Tamže, 300—303.
- Fiala A., 1966: Stavebné členenie našich hradov v 13. a 14. storočí. VČ 15, 41—44.
- 1970: Príspevok k dejinám hradu Branč. ZbSNM-História 10, 133—138.
- 1977: Obytná veža Trenčianskeho hradu. PP č. 2, 13—15.
- 1979: Obnova hradov a fortifikácií. PP č. 6, 14—16.
- Fiala A.—Habovštiak A.—Štefanovičová T., 1975: Opevnené sídliská z 10.—13. storočia na Slovensku. AR 27, 429—441.
- Fiala A.—Vallašek A., 1970: Začiatky výskumu na Spišskom hrade. VČ 19, 39—40.
- 1974: K úprave architektúr objavených pod terénom na Spišskom hrade. PP č. 4, 25—26.
- 1975: Informácia o výskume Spišského hradu. AR 27, 444—446.
- 1977: Výskum Spišského hradu. VČ 26, 8—15.
- 1978: Gotická sakrálna stavba na Spišskom hrade. HC 9, 169—216.
- Fiala A.—Pollá B.—Štefanovičová T.—Vallašek A., 1978: Bratislava. In: Významné náleziská, 32—39.
- Fialová H.—Fiala A., 1966: Hrady na Slovensku. Bratislava.
- Florek P., 1933: Počiatky Turčiansko-znievskeho hradu. In: Sborník na počest J. Škultétyho. Turč. Sv. Martin, 483—496.
- Fügedi E., 1977: Vár és társadalom a 13—14. századi Magyarországon. Budapest.
- Gardavský Z., 1971: Premeny hradu Strečno. PP č. 4, 28—31.
- Generisch Ch., 1804: Merkwürdikeiten der königlichen Freystadt Kesmark in Oberungar am Fusse der Karpaten. Caschau-Leutschka.
- Gerö L., 1955: Magyarországi várépitészet (Vázlat a magyar várépitész fejezeteiről). Budapest.
- Habovštiak A., 1971a: Stredoveké hrádky na Slovensku. VČ 20, 2—8.
- 1971b: Archeologický výskum stredovekého obdobia na Slovensku. SIA 19, 603 až 617.
- 1975: Hradisko z 9.—10. storočia v Tlmačoch. SIA 23, 97—118.
- 1978: Starý Tekov, okr. Levice. In: Významné náleziská, 193—195.
- Habovštiak A.—Juck L., 1975: Starý Tekov v praveku a stredoveku. VČ 23, 168 až 176.
- Hajdúch J., 1953: Slovenské hrady. Martin.
- Hanuliak V., 1977: Správa o výskume za rok 1976. AVANS 1975/76, 102—103.
- Hanuliak V.—Pieta K., 1976: Výskum v Podturni. AVANS 1975/76, 102—103.

- Hlavicová J., 1979: Devín — stavebný vývoj hradu. In: Vlastivedný sprievodca, 203 až 225.
- Hodál F.—Menclová D., 1956: Hrad Bojnice. Bratislava.
- Holčík Š., 1980: Výskum na hrade Červený Kameň. AVANS 1978/80, 112—113.
- 1976: Archeologický výzkum Červený Kameň. AVANS, s. 124—125.
- Holuby L. J., 1887: Náleziská starožitností v Bošáckej Doline v juhozápadnom kúte trenčianskej stolice. SP 7, 217—221.
- 1898: Zpráva o „Hradiskách“ predhistorickej veľkej osade pri Zemianskom Podhradí v Turčiansku. SbMSS 3, 145—155.
- 1922: Upozornenie na Bošácku dolinu v Turčianskej. OP 1, 106—111.
- Houdek I., 1924: Považské hrady a kaštiele. Bratislava.
- 1930: Osudy slovenských hradov historických. SbMSS 24, 67—79.
- 1931: Veľký hrad Liptovský. SbMSS 25, 148—188.
- Hradszky J., 1884: Das Zipser Haus un dessen Umgebung. Igló.
- 1885: Marcell-vár és Márkus vár a Szepességen. Lőcse.
- Hrubec I., 1971: Výskum zanikutej dediny Dolný Poltár. AR 23, 69—79, 125—126.
- Húščava A., 1930: Kolonizácia Liptova do konca 14. storočia. Bratislava.
- Hýroš N., 1875: Zámok Kežmarok a jeho páni a okolie. LMS zv. 1. 34—72.
- 1876: Zámok Likava a jeho páni počasom na držanie Liptova a okolie. Turč. sv. Martin.
- Chaloupecký V., 1932: Hrady Slovenska. Umění 5, s. 59—74.
- Chrástek M., 1864: Lupčiansky zámok. Slovenská čítanka (Černého) I., 181—184.
- Ipolyi A., 1859: Borostyánkö vára hajdan. VÚ č. 39.
- Jancsik E., 1901: Thököly vár Késmárk. VÚ č. 14.
- Jančušková M., 1972: Začiatky výskumov na hrade Beckov. PP, č. 1, 42.
- 1973: Pokračovanie výskumov na Beckovskom hrade. PP č. 1, 16.
- Jankovič V., 1971: Franko V. Sasínek a počiatky pamiatkovej starostlivosti na Slovensku. VČ 20, 129—130.
- 1973: dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850—1950. Monumentorum tutela 10, 7—217.
- Janota L., 1935: Slovenské hrady 3 zv. Bratislava.
- Janšák Š., 1928: Niektoré novoobjavené hradiská slovenské. SbMSS 22, 1n.
- 1930: Staré osídlenie Slovenska. Sídliská na pieskových dunách v inundačnej oblasti Moravy. SbSNM 24, 1—67.
- 1931: Staré osídlenie Slovenska. Sídliská na terasách pozdĺž riek. SbMSS 25, 7—67.
- 1935: Staré osídlenie Slovenska. SbMSS 29, 15—51.
- 1968: Prehistorické sídlisko na plošine Bratislavského hradu. HS 5.
- 1961: O dokumentácii hradov. VČ 10, 33—35.
- Jedlicska P., 1866: Csetje történeti emlékei. Magyar Sion, 427—440, 502—515, 590 až 599.
- Jurkovič M., 1966: 120 výročie ochrany pamiatok v Uhorsku. VČ 15, 189.
- Jurkovich E., 1929: Zólyomlipcse várának és uradalmának története. Hadtörténelmi Közlemények 30, 1—32, 133—168, 257—287 (samostatne Pécs 1929).
- Kalmár L., 1959: A Füleki (Fiľakoi) vár XV.—XVI. századi emlékei. Budapest.
- Karácsonyi J., 1909: Alsó-Eperjes vár tartománya. Századok 37, 670.
- Károlyi J., 1909: A trencsényi vár. A vár története és nemzetsségei. Trencsén.
- Kavuljak A., 1948: Lietava. Podník feudálneho hospodárskeho systému. Turč. Sv. Martin.
- 1928: Hrad Orava. Turč. Sv. Martin.
- Kavuljaková J.—Menclová D., 1963: Oravský zámok. Bratislava.
- Kerekes., 1967: Hrady Trenčianskeho Považia. LMS zv. 1, 32—47, zv. 2. 43—68.
- Kliský M., 1978: Zisťovací výskum na Mačacom zámku v Nitre-Chrenovej. AVANS 1977/78, 121—127.
- Kmeť A., 1893: Veleba Sitna. Tovaryšstvo I, 139—193 (samostatne Ružomberok 1893).
- 1895: Starožitnosti v Honte. Tovaryšstvo II, 195—213.
- Kodoňová M., 1973: Beckov hrad. Správa o výskume v roku 1973. PP, č. 6, 14.
- 1975: Beckovský hrad. VČ 27, 19.

- Korabinski J. M., 1786: Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn. Pressburg.
- J. K. u. v V. (Kovalčík J.), 1870: Kežmarský zámok. CM 17, 111–112, 119–120.
- Kovalčík J., 1861: Pozostatky hradu „Hrabcovo“ vo Spiši. CM 12, 117.
- Könyöki J., 1887: Trencsén vára. AÉ 7, 294–303.
- 1905. A középkori várak különös tekintettel Magyarországra. Budapest.
- Kraskovská Ľ., 1961: Výskum na hradisku v Drážovciach. ŠZ AÚSAV 6, 161–177.
- 1978: Drážovce, okres Nitra: In: Významné náleziská, 61–63.
- Križanová E., 1980: Holíč-kaštieľ. In: Národné kultúrne pamiatky na Slovensku. Martin, 193–197.
- Križko P., 1870: Historické pamätnosti v Turci. LMS zv. 2, 40–42.
- Kubínyi M., 1872: Árva vára. Történelmi tanulmány. Pest.
- Kučera M., 1974: Slovensko po páde Veľkej Moravy. Bratislava.
- Kuka P., 1966: Pustý hrad. Banská Bystrica.
- Kürti J., 1932: Zprávy Liptovského múzea v Ružomberku, 2, č. 2, 37.
- Labuda J., 1979: Sitno a jeho archeologické krásy. KSI 56, 316–318.
- 1980: Archeologický výskum na Sitne. AVANS 1978/80, 166–168.
- Lombardini A., 1884a: Lietava. SP 4, 400–450; 5, 438–468.
- 1884b: Bytča. SP 4, 289–317.
- 1884c: Budatín. SP 4, 493–503.
- Lux K., 1914: A selmecbányai Óvar. In: Magyararszág müemlékei 4. (separát Budapest 1914).
- Majláth B., 1884: Liptó Ujvár történetéből. Századok 18, 127–141.
- Matula V., 1963: Z počiatkov slovenského múzejníctva (Slovenské múzejníctvo). SbSMM-Etnografia 4, 7–27.
- Matunak M., 1889: Nagy Surány hajdani vára történetének vázlata. Éjsekujvár.
- 1904: Véges vára. Brezno (slovenský preklad: G. Balaša: Víglašský zámok, 1960).
- Mednyansky A., 1844: Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungern. Pesth.
- Melzer J., 1822: Das Käsmarker Schloss. Panonia č. 36–38.
- Mencl V., 1937: Stredoveká architektúra na Slovensku. Praha—Prešov.
- Menclová D., 1935: Hrad Bratislava. Bratislava 9, 477–520.
- 1937a: Stavební vývoj hradu Děvína. Bratislava 11, 23–47.
- 1937b: Stavebný vývoj hradu Orava. Slovenský staviteľ 7, 141–143.
- 1954: Hrad Zvolen. Bratislava.
- 1955: Krásna Horka. Bratislava.
- 1956: Hrad Trenčín. Bratislava.
- 1957: Spišský hrad. Bratislava.
- Mihálik S., 1889: Praehistorische Orte in Liptauer Komitat. In: Jahrbuch der Karpatenvereines, 27–50.
- 1891: Öskori telepek Liptómegyében. AÉ 11, 145–152.
- 1895: Az abói földvárarról. AÉ 15, 67–69.
- Mišík Š., 1900: Výlet k Spišskému zámku. Tovaryšstvo zv. 3, 251–262.
- Myskovszky V., 1863: Bártfa város és bárfai fürdő. VÚ, č. 24.
- 1867: A fritsi várkastély Sárosmegyében. VÚ č. 43.
- 1869a: A besztercsebányai vár. VÚ č. 31.
- 1869b: A körmöczi vártemplom. VÚ č. 39.
- 1873: A tornai vár s annak alaprajza. AK 9, 26–33.
- 1880a: Krásznahorka vára Gömörmegyében. Ország-Világ, č. 14.
- 1880b: A fricsi várkastélya. Tamže č. 18.
- 1889: Felsőmagyarországi müemlékek és régieségek. Eperjes.
- 1905: A szalánczi várromról és víz fogójáról. AÉ 25, 70–75.
- Neresnický J., 1910: Pliešivské starozitnosti. SbMSS 15, 15–24.
- Nešporová T., 1974: Výsledky historickoarcheologickeho výskumu na Trenčianskom hrade. VČ 23, 142–143.
- 1977: Historickoarcheologickej výskum Trenčianskeho hradu — predbežné výsledky. AVANS 1976/77, 193–195.
- 1978a: Výsledky výskumu na Trenčianskom hrade. AVANS 1977/78, 168–169.
- 1978b: Trenčín, okres Trenčín: In: Významné náleziská, 217–223.
- Neudeck J., 1880: Germanische Befestigungen des ober Waagthales in Ungarn. MACW 9, 29–59.

- Nováki G., 1976: Die topographische eingentümlichkeiten der ungarische Burgen im 10.–11. Jahrhundert am nördlichen Randgebiet der grossen Tiefelen. AAA SH 28, 359–369.
- Olexa L.–Tököly G., 1977: Zistovací výskum na stredovekej lokalite Hradisko v Jelšave. AVANS 1976/77, 206–208.
- Ondrouch V., 1940–41: Rímska stanica v Stupave a rímske stavebné stopy v Pajštúne. HS 1–2, 44–49; HS 3–4, 109.
- Pajdušák M., 1923: Markušovce. Kežmarok.
- Pesty F., 1882: A magyarországi várispánok története különösen a 13. században. Budapest.
- Petic P., 1935: Staré podzemné chodby pri Slovenskom Pravne a Vyšehrade. Kultúra 7, 313–314.
- Petrikovich J., 1903: Starožitné nálezy na bystrickom Hrádku v Turci. ČMSS 6, 81–83, 97–103.
- Petrovský–Šichman A., 1964: Predhistorické a včasnostredoveké osídlenie Slovenského Pravna. In: Slovenské Pravno a okolie, Banská Bystrica, 56–64.
- Pieta K., 1977: Výskum v Liptovskej Mare z roku 1976. AVANS 1976/77, 230–231.
- 1978: Pokračovanie výskumu v Liptovskej Sielnici-Liptovskej Mare. AVANS 1977/78, 195–196.
- 1980: Výskum v Liptovskej Mare. AVANS 1978/80, 212–214.
- Pisoň Š., 1973: Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku. Martin.
- 1977: II. vydanie. Martin.
- Plachá V., 1979: Výsledky najnovších výskumov na hrade Devín. PP č. 1, 16–20.
- Plachá V.–Hlavicová J., 1978: Osídlenie Devína v 10. až 12. storočí. AH 3, 231–237.
- Pogrányi–Nagy F., 1929: A ránki „Hradiszko“, Hadtörténelmi közlemények 30, 169–172.
- Polla B., 1959: Doterajšie archeologické a historickoarcheologické výskumy na Bratislavskom hrade. PAM 8, 18–22.
- 1962a: Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany). Bratislava.
- 1962b: Zistovací historickoarcheologický výskum na bratíckom Tábore na Zelenej Hure v Hrabušiciach. SlA 10, 253–279.
- 1964: Stredoveký hradok v Obišovciach. SlA 12, 468–484.
- 1966a: Doterajšie výsledky historickoarcheologického bádania na Slovensku. HŠ 11, 17–42.
- 1966b: Nové poznatky o Spišskom hrade. VČ 15, 76–78.
- 1967: Zistovací historicko-archeologický výskum na Spišskom hrade. No 9, 187 až 207.
- 1980: Hrady a kaštiele na východnom Slovensku. Košice.
- Polla B.–Slivka M., 1980: Husiti, jiskrovci a bratíci na východnom Slovensku vo svetle archeologického bádania. AH 5, 69–103.
- Polla B.–Štefanovičová T.: 1959a: Historicko-archeologický výskum Bratislavského hradu. Bratislava.
- 1959b: Doterajšie výsledky archeologického a historickoarcheologického výskumu na Bratislavskom hrade. PAM 8, 18–22.
- 1959c: Bratislavský hrad. Dějiny a současnost, č. 5, 40–41.
- 1960a: Historicko-archeologický výskum na Bratislavskom hrade. AR 12, 359 až 360, 381–389.
- 1960b: Slovania na Bratislavskom hrade. PAS 9, č. 24, 30–32.
- 1961: Bratislavský hrad. KSl 38, 350–353.
- 1962: Slovanské pohrebisko na Bratislavskom hrade. AR 14, 814–823.
- Polla B.–Vindiš I., 1956: Východoslovenské hrady a kaštiele. Martin. II. vydanie 1966. Košice.
- Ratkoš P., 1960: Dejiny bratislavského hradného panstva a hradu. In: Bratislavský hrad. Bratislava, 7–47.
- 1965: Podmanenie Slovenska Maďarmi. In: O počiatkoch, 141–178.
- Repčák J., 1962: Stropkovský hrad (Súpis literatúry). Prešov.
- 1964: Hrady a opevnenia v Šarišskej župe. Prešov.
- 1970: Súpis literatúry k dejinám hradu Jasenov. Prešov.
- 1974a: Súpis literatúry k Turnianskemu hradu. Prešov.

- 1974b: Súpis literatúry o Zborovskom hrade. Prešov.
- 1975: Súpis literatúry na tému hrady, zámky, kaštiele, opevnenia miest na východnom Slovensku. Prešov.
- Ríha M., 1980: Výskumné práce pri pamiatkovej úprave hradu Branč. PP č. 1, 9—11.
- Ruttkay A., 1975a: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei I. SLA 23, 119—216.
- 1975b: Hradisko a hrad vo Veľkom Klíži-Klížskom Hradišti. AVANS 1974/75, 96 až 97.
- 1978: Veľký Klíž—Klížske Hradište, okres Topoľčany. In: Významné náleziská, 236—237.
- Sasínek F. V., 1871: Vyglešský hrad. In: Slovenský letopis 1, 285—289.
- 1868: Červený Kameň. LMS 5, zv. 1. 5—14.
- 1874: Zvolensko-Lubčanský zámok. LMS 4, zv. 2, 11.
- 1895: Budatín čo hrad. Tovaryšstvo 2, 144—148.
- 1908: Devín: SbMSS 13, 3—6.
- Schönweitzová Š., 1972: Archeologický výskum v areáli Zvolenského zámku. Monumentorum tutela 8, 253—278.
- Sedláček A., 1882—1927: Hrady, zámky a tvrze království Českého. Praha.
- Slivka M., 1977: Predbežné výsledky výskumu Šarišského hradu. PP č. 2, 21—24.
- 1978: Archeologický výskum šlachtickej kúrie vo Vajkovciach, okr. Košice-vidiek. AH 3, 313—321.
- 1979a: Opevnené sídla drobnej šľachty v oblasti stredného Šariša. NO 21, 113 až 143.
- 1979b: Výsledky prvej etapy výskumu Paričovho hradu v Trebišove. AH 4, 149—169.
- 1981: Príspevok k dejinám a výstavbe hradu Slanec. NO 23, (v tlači).
- Slivka M.—Čaplovič D. 1976: Predbežné výsledky archeologického výskumu Luhovníanského hradu. KSI 53, 448—449.
- Slivka M.—Olexa L., 1977: Zrúcaniny Kapušianskeho hradu prehovorili. KSI 56, 224—226.
- Slivka M.—Vallašek A., 1981: Hanigovský hrad. NO 23 (v tlači).
- Socháň P., 1893: Predhistorický hrádok Skala v Sučanoch. SP 13, 366—368.
- Soós E., 1912: A magyarországi várák történeti fejlödése. Budapest.
- 1926: Sóvar története, hadi és műleirása. Budapest.
- 1933: Hrušsó vára. AÉ 53, 165—182.
- Soter A., 1898: Oroszvár. In: A mosonymegyei történelmi és régészeti egylet emlékkönyve 1882—1898. Magyaróvar, 240—244.
- Stárek L., 1852: Wegweiser in der Trentschiner Burg-Ruine und Umrisse der Geschichte der k. Freistadt und Burg Trentschin. Pressburg.
- 1854: Pamiatka pánov hradu Košuckého. Kat. nov. 6, č. 48—51.
- Súpis pamiatok na Slovensku I—IV. Bratislava 1967—1978.
- Sváby F., 1886: Palocsa vára. SZTTÉ 3, 41.
- Szentpétery E., 1923: Regesta rerum stirpis Arpadianae criticodiplomatica I. Budapest.
- 1937: Scriptores rerum Hungaricarum I. Budapest.
- Szirmay A., 1804: Notitia historico-critica camitatus Zempliniensis. Buda.
- Sedo O., 1975: Zistovací sezóna výskumu na hrade Strečne. AVANS 1975/76, 203—206.
- 1976: Druhá sezóna výskumu na hrade Strečne. AVANS 1975/76, 203—206.
- Šikura J., 1933—34: Z dejín kúrií v Slovenskom Pravne. SbMSS 27—28, 79—93.
- 1944: Miestopisné dejiny Turca. Bratislava.
- Simek E., 1920—21: Děvín. PA 32, 1—53.
- Skultéty J., 1927: Budatín. NN 58, č. 129.
- Štefanovičová T., 1975: Bratislavský hrad v 9.—12. storočí. Bratislava.
- Štefanovičová T.—Fiala A., 1965: Stavebný vývoj Bratislavského hradu od 11. do 13. storočia. ZbFFUK Historica 16, 77—110.
- 1967: Veľkomoravská bazilika, kostol sv. Salvátora a pohrebisko na Bratislavskom hrade. ZbFFUK Historica 18, 151—216.
- Stech V. V.—Menclová D., 1954: Červený kameň. Bratislava.

- Teschler B., 1906: Liptó-Ujvár története. Lipt. Sv. Mikuláš.
- Točík A., 1952: Zisťovacie výskumy v Starom Tekove na Slovensku. AR 4, 35—37.
- 1959: Úlohy historickej archeológie na Slovensku. Naša veda 6, 225—230.
 - 1961: Stratigraphie auf der befestigten Ansiedlung in Malé Kosihy, Bez. Štúrovo (teraz Nové Zámky). In: Komission für das ANEOLITHIKUM und die ältere Bronz-Zeit. Nitra.
 - 1964: Opevnená osada z doby bronzovej vo Veselom. Bratislava.
- Tomášik S., 1872: Pamätnosti gemersko-malohontské. LMS 9, zv. 1 31—35; zv. 2 35—53.
- 1883: Denkwürdigkeiten des Muranyer Schloss mit Bezirk auf die Vaterländische Geschichte. Budapest-Wien-Leipzig.
 - 1921: Pamätnosti gemersko-malohontské. Rim. Sobota.
- Tóth-Szabó P., 1917: A cseh huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Budapest.
- Tóthová Š., 1977: Výsledky archeologického výskumu na Beckovskom hrade. PP č. 3 21—23.
- 1978a: Výsledky archeologického výskumu na Beckovskom hrade, AH 3, 393—401.
 - 1978b: Zistovací archeologický výskum v areáli Holíčského kaštieľa. PP, č. 34—37.
 - 1980: Archeologický výskum Holíčského kaštieľa. VČ 29, 30—35. V. B. (Budaváry V.) 1936—37: Archeologické výskumy na Slovensku v rokoch 1933—1936. CMSS 27—28, 17n.
 - 1935: Archeologické výskumy v okolí Bánoviec nad Bebravou. Slovák, č. z 11. 8.
- Vallašek A., 1976: Spišský hrad na prelome letopočtu. PP, č. 6—9.
- 1979: Niekoľko novších poznatkov z výskumu Spišského hradu. PP č. 1, 3—7.
- Vallašek A.—Fiala A., 1972: K počiatkom hradu Krásna Hôrka. VČ 21, 87—89.
- 1978: Spišský hrad, okres Spišská Nová ves. In: Významné náleziská, 190—193.
- Vallašek A.—Slivka M., 1980: Ďalší zaniknutý hrádok pri Silickej Jablonici. PP, č. 5, 42.
- Varsik B., 1964—1977: Osídlenie Košickej kotliny I.—III. Bratislava.
- Vencko J., 1941: Z dejín okolia Spišského hradu. Spišské Podhradie.
- Zavadil J., 1912: Velehrady Děvín a Nitra. Kroměříž.
- Zambory G., 1859: Késmárk és a Tököli vár. VÚ č.
- Zudel J., 1974: K otázke polohy, štruktúry a zániku stredovekého hradu Červený Kameň. ZbSNM História 14, 195—201.

Zusammenfassung

Zur Problematik der Festen- und Burgenforschung in der Slowakei

Festen und Burgen wurden an geographisch und landschaftlich günstigen Stellen auch in der Slowakei gebaut. Viele von ihnen knüpften im Mittelalter an ältere wichtige Fortifikations- und Wirtschaftszentren an — prähistorische oder frühhistorische Burgwälle.

Die Anfänge des Festen- und Burgenbaus reichen in der Slowakei in das 11.—12. Jahrhundert, zu einer intensiveren Bautätigkeit ist es in dieser Hinsicht aber erst nach dem Tatareneinfall, nach dem Jahr 1241—1242 gekommen. Damals entstand ein System von Festen und Burgen, die nicht nur der Herrscher sondern auch der Landadel errichten ließ, wenn er vom Herrscher die Erlaubnis erhielt. Ihre erstrangige Aufgabe war es, die Unversehrtheit des Staatsgebiets zu schützen. Im Laufe der Zeit verloren sie diese Funktion und aus den einstigen Wehrburgen entstanden administrative und wirtschaftliche Zentren und Sitze Landesherren mit ihrer engsten Dienerschaft.

Im stürmischen 15. Jahrhundert verdüsterte sich der Horizont über diesen befestigten Sitzen. In Ungarn erschienen die ersten Verordnungen über die Schließung von Burgen; man wollte verhindern, daß sie zu Sitzen von „Rebellen“ werden.

Manche Festen und Burgen verloren schon damals ihre militärischen Aufgaben und wurden zu bequemeren Adelssitzen umgebaut (Krásná Hôrka, Plaveč u. a.).

Als der Herrscher und der Landadel aufhörte sich für die Burgen zu interessieren, begannen diese zu veröden, von vielen blieben sogar nur Trümmerstätten und nackte Mauern übrig. Die meisten Burgen verloren ihre Funktion im 17. Jahrhundert und waren damals oft mehr oder weniger zerfallen. Aber gerade die abgekommenen Burgen und ihre Überreste regten Historiker, Ethnographen, Kunsthistoriker, in den letzten Jahren auch Archäologen, zu Forschungen und zur Rettung dieser kulturgeschichtlichen Denkmäler an.

Solche Interessen zeigten sich nachweislich schon in den Zeiten Matěj Bels, der den Burgen außerordentliche Aufmerksamkeit schenkte. Forschungsaktivitäten und das Interesse, diese nationalen Kulturdenkmäler zu retten und auszuwerten, kann man in vier Zeitabschnitten verfolgen:

Der erste fällt in die Aufklärungszeit in die vierziger Jahre des 19. Jahrhunderts und wird von den Namen des bereits erwähnten M. Bel, J. M. Korabinskis, L. Bartolomeides, der Brüder Reusz und vieler Anhänger Štúrs gekennzeichnet.

Der zweite Abschnitt erstreckt sich vom Jahr 1872 bis zur Gründung der ČSR und war an die Arbeit der Ungarischen vorübergehenden Denkmalskommission gebunden, die Untersuchungen dieser Denkmäler nicht nur im Gelände, sondern auch eine besondere Fragebogenaktion organisierte, um Unterlagen für die Rettung der Ruinen von Festen und Burgen in Ungarn zu gewinnen. In diesem Zusammenhang wären die Namen E. Soós, J. Könyöki, V. Myskovski, J. Neudeck, J. Mihálik, von Slowaken F. V. Sasínek, J. Škultéty und anderer heimatkundlicher Forscher zu erwähnen.

Den dritten Abschnitt kann man von 1918 bis 1948 datieren. Es war bereits die Zeit, in der sich der Erkundung und Untersuchung von Festen und Burgen auf unserem Gebiet vor allem das Ehepaar Mencl, Š. Janšák (namentlich in der Südwestslowakei), V. Budinsky-Křička und A. Točík widmeten. Damals begannen in der Slowakei monographische Arbeiten über Burgen zu erscheinen (J. Vencko, J. Pajdušák), aber auch Sammelwerke, wie beispielsweise Slovenské hrady von Janota in drei Bänden. Mit diesen Forschungen und Schriften kann man sich heute kaum mehr begnügen; die Erforschung und Rettung der slowakischen Festen und Burgen war unbefriedigend und die bürgerliche Tschechoslowakische Republik hat nicht einmal hinreichende Mittel zur Untersuchung und Rettung dieser Zeugen unserer Vergangenheit zur Verfügung gestellt.

Zu einer Wende kommt es erst im vierten Zeitabschnitt, seit dem Jahr 1948 und der Gründung der historisch-archäologischen Abteilung SAÚ, bzw. HÚ der Slowakischen Akademie der Wissenschaften im Jahr 1953.

Schon aus dem Verzeichnis der Festen und Burgen, auf deren Gelände seit dem Jahr 1948 Erkundungen, Grabungen und Rettungsaktionen vorgenommen wurden, erkennt man, daß sich die Ergebnisse dieser Sicherungsarbeiten im weitesten Wortsinn mit den früheren Arbeiten in keiner Hinsicht vergleichen lassen. Auch die wissenschaftliche schriftliche Produktion über dieses Thema ist in die Breite und Tiefe gewachsen. Es erscheinen nicht nur monographische Arbeiten über einzelne Burgen, sondern manche Forscher und auch heimatkundliche Arbeitskräfte überblicken bereits die Ergebnisse der neuen Untersuchungen und versuchen, eine synthetische Gesamtbearbeitung der Burgen, sei es nach einzelnen Regionen oder auf dem ganzen Gebiet der Slowakei, vorzunehmen.

Erkundungen und Untersuchungen, vor allem von archäologischen und kunstgeschichtlichen Gesichtspunkten, sind bisher an folgenden Ortschaften verlaufen: Beckov, Borinka-Pajštún, Branč, Bratislava, Bystrica, Bzovík, Červený Kameň, Dvory nad Žitavou, Fiľakovo, Holič, Hrabašice Ivanovce, Janíky, Jarovnice-Močidlany, Jelšava, Kamenín, Kapušany, Kežmarok, Krásna Hôrka, Kremnica, Krnča, Malá Mača, Malé Kosihy, Levice, Likava, Liptov-Hrad, Liptovská Mara-Havránok, Liptovský Hrádok, Nitra, Nitra-Chrenova, Obišovce, Oravský Podzámok, Podtureň, Plavecké Podhradie, Radzovce, Rimavská Sobota, Rusovce, Sitno, Slovenské Pravno-Šiance, Stará Lubovňa, Starý Tekov, Strečno, Šášov, Trebišov, Trenčín, Vajkovce, Veselé, Zemplín, Zniev, Zvolen, Velký Šariš, Žehra — Spišský Hrad.

Trotz dieser imposanten Liste müssen wir objektiv feststellen, daß zur Rettung

unserer Festen und Burgen noch immer nicht genug geschehen ist und daß die Erkundung und Sicherung dieser Denkmäler unserer Ansicht nach von einem einzigen Zentrum koordiniert werden sollte. An den Untersuchungen müßten sich wissenschaftliche Forschungsteams (Archäologen, Historiker, Geographen, Kunsthistoriker, Architekten usw.) beteiligen und nur Objekte untersuchen, die dann konserviert und der breiten Öffentlichkeit zugänglich gemacht werden. Deshalb beantragen wir, daß jedem beliebigen Eingriff in Burgkomplexe bedingungslos eine archäologische, kunsthistorische, baugeschichtliche, archivalische u. a. Untersuchung vorzugehen hat. Die Ergebnisse dieser Untersuchungen müßten dann in eine gemeinsame wissenschaftliche Dokumentation des betreffenden Objektes zur Vorbereitung der Projektions- und Bauarbeiten ausmünden. Diese grundlegenden Erfordernisse sind schließlich und endlich in der sog. Venezianischen Charta aus dem Jahr 1964 (II. Kongress ICOM) verankert.

Von unseren bisherigen Erfahrungen und Erkenntnissen ausgehend schlagen wir vor, bei der Erforschung von Festen und Burgen in der Slowakei bestimmte Vorarbeiten zu unternehmen.

Vor allem muß sich die Aufmerksamkeit auf folgende Punkte konzentrieren: 1. Bibliographische Aufstellung der Literatur zu den einzelnen Ortschaften; 2. kartographische Erfassung der Festen und Burgen in der Slowakei, die bekannt sind, und wo Untersuchungen vorgenommen wurden; 3. besondere Beachtung der sog. städtischen Burgen (Banská Bystrica, Bardejov, Žilina u. a.); 4. Ausarbeitung einer einheitlichen Terminologie und Benennung der Festen und Burgen; 5. Musterung der in- und ausländischen Archivfonds und Publizierung der gewonnenen und festgestellten Quellen, nicht nur schriftlich sondern auch graphisch (Pläne, Radierungen usw.); 6. Kritik und Revision der bisher veröffentlichten Grundrisse von Festen und Burgen im Hinblick auf die starken Widersprüche zwischen Publikation und Realität; 7. systematische und intensive Erkundungen nach einzelnen Regionen, als Vorarbeit der Entscheidung, welches bestimmte Burgdenkmal unter Erwägung aller Umstände einer komplexen Erforschung zu unterziehen ist; 8. Verpflichtung aller Mitarbeiter, die Ergebnisse ihrer Erkundungen und Untersuchungen zu veröffentlichen; 9. Koordinierung aller wissenschaftlichen Forschungsarbeiten durch eine verantwortliche Kommission für Burgenforschung.

Diese Arbeiten sollten ein einziges Ziel verfolgen: das Denkmal zu erhalten. Das bedeutet, daß die Untersuchungsberichte die Unterlage für die Projektion und die folgende Bautätigkeit vorstellen, mit der eigentlich jede Untersuchung von Burgdenkmälern enden soll. Selbstverständlich hätten die Projekte zur Rettung bestimmter Burgen bedingungslos von den Untersuchungsberichten auszugehen und die Grundsätze des Denkmalschutzes genau einzuhalten. Als letzte Folge wäre jedes erforschte Objekt mit den Resten seiner Architektur zu konservieren, denn nur auf diesem Wege kann unsere Arbeit ihr gesellschafts- und kulturpolitisches Ziel erreichen und die Denkmäler für kommende Generationen bewahren.

A b b i l d u n g e n

- Abb. 1. Bratislava-Devín: Die Burg vor den Untersuchungsarbeiten.
- Abb. 2. Červený Kameň: Federzeichnung aus dem 18. Jahrhundert.
- Abb. 3. Kapušany: Burg, 1 — Freilegung des Wachobjektes; 2 — unterer Burghof nach der Reinigung.
- Abb. 4. Kláštor pod Znievom: Grundriß der Burg.
- Abb. 5. Oravský Podzámok: Gesamtblick auf Burg Orava.
- Abb. 6. Spišské Podhradie: Gesamtblick auf die Burg Spišský hrad.
- Abb. 7. Spišské Podhradie: Spišský hrad — unterer Burghof.
- Abb. 8. Spišské Podhradie: Spišský hrad — Eintrittstor mit der entdeckten „Wolfsgrube“ des ursprünglichen Tors aus dem 14. Jahrhundert.
- Abb. 9. Spišské Podhradie: Burg Spišský hrad — Interieur des romanischen Palastes.
- Abb. 10. Šášovské Podhradie: Burg Šášov, 1 — Teil der Rundbefestigung; 2 — Blick auf den Burghof; 3 — auf dem Burghof entdeckter Ausguß.
- Abb. 11. Velký Šariš: Burgkern — Stand vor den Untersuchungen.

Abb. 12. Zvolen: Burg Zvolen, 1 — Stand vor der Erneuerung; 2 — Stand nach der Erneuerung.

Abb. 13. Hubina: Legeskizze der Feste (nach Š. Jančák).

Abb. 14. Nitra-Chrenová: Schloß Mačací zámok — Lageskizze der turmartigen Feste (nach Š. Janšák).

Abb. 15. Slovenské Pravno: Šiance — Festengrundriß (Stand aus dem Jahr 1963).

Abb. 16. Proben mittelalterlicher Keramik aus 1 — Burg Liptov; 2 — Sobôtka; 3, 7 — Radzovce-Šiatorošská Bukovinka; 4, 5 — Burg Gelnica; 6 — Strečno-Bašta; 8 — Burg Šariš; 9 — Burg Krásná Hôrka.

Abb. 17. Proben mittelalterlicher Kachelkeramik aus 1 — Burg Spišský hrad; 2, 4, 6 — Burg Šariš; 5 — Burg Muráň.